

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Ազգային, Գրական եւ Քաղաքական

ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԷՍ

ԽՄԲԱԳՐԱԳԵՏ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր Շրջան

ԹԻՒ 8

3 Յունիս 1895

Լեցուցե՛ք ձեր միտքն ու սիրտը
որչա՛ր ալ լայն ըլլան :
ԿԷՕԹԷ

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

Իր կեանքը եւ իր գործը

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՀԱՏՈՒԱԾՆԵՐ

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ն. Զ. ԱՐԱՄԵԱՆ

Զագնագործար-Եօզուշու, Յակոբեան խան, քիւ 10

1895

1841

Journal of the

at the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

of the

Ծ Ա Ղ Ի Կ

Ազգային, Գրական և Քաղաքական

ԿԻՍՍԱՄՍԵԱՅ ՀԱՆԴԻՍ

ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Նոր օրջան

Թիւ 8

3 Յունիս, 1895

Յ - Յ - ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ա.

Մեր գրական անուններուն մէջէն միակը որ խորհրդանշան մը եղած է ժողովուրդին համար: Պարոնեան բառը ս'լ գաղափար մըն է, ծիծաղի հումանիշ է: Զարմանալի զուգադիպութեամբ մը, իր անունին ընկերացող երկու սկզբնատառերը ծիծաղի վանկեր են արդէն:

Եւ ամբողջ քառորդ դար մը, ծիծաղին ներկայացուցիչը եղաւ ան որ այդ անունը կրեց եւ որ մեր գրականութեան մեծագոյն ծիծաղողը պիտի ըլլար: Ոչ մէկուն գործը՝ մեր մէջ՝ այնչափ իր ատենին, իր միջավայրին, իր հասարակութեան գործը եղած, անկից հասկցուած, անոր մէջ տարածուած, անկից սիրուած է որչափ իր գործը: Անշուշտ անոր համար որ այդ գործը պոլսական հայ ցեղին ամենէն ներքին ու հաւատարիմ արտայայտութիւնն էր: Հասարակութիւնը ինքզինքը անոր մէջ կը գտնէր կենդանի եւ ամբողջ, եւ զանի կը սիրէր՝ հայելիի մը պէս: Ատեն մը, վերջերը մանաւանդ, Խիկարը կարգալը պարտաւորիչ

բան մը, ամէնօրուան կեանքի պէտք մը դարցած էր էսնաֆ ընտանիքներու համար մանաւանդ. թաղերուն մէջ, մէկ թերթը տունէ տուն կը պտըտէր: Եւ իմ սերունդիս տղոց դպրոցական շրջանին էն մեծ հաճոյքներէն մէկը Պարոնեանի գործերուն ընթերցումն էր. ձանձրանալի դասերուն, դարակին մէջ պահած՝ Պարոնեան կը կարդայինք:

Գրեթէ հինգ տարիէ ի վեր իրմէ տող մը չկարդացած ըլլալով, այսօր այս ուսումնասիրութիւնը գրելու համար երբ նորէն ձեռքս կ'առնեմ իր ամբողջ գործը եւ կը կարդամ զայն՝ հիմա քննադատի աչքով, տպաւորութիւնս նոյնը չեմ գտներ: Անկից ի վեր մեր բարքերը փոխուած են, մեր գրականութիւնը, մեր միտքը, մեր ճաշակը փոխուած են, եւ եթէ իր գործը իր բաւական ստուար մէկ մասին մէջ՝ դեռ սիրուն կ'երեւայ ինծի, ոչ նուազ մեծ մասի մը մէջ ալ՝ մենէ հեռու, գրեթէ անհամ: Եւ ասիկա կը տիրեցնէ զիս, ինչպէս կը տիրի մարդ երբ տարիներէ յետոյ՝ տղայութեան տունը կը մտնէ եւ զայն պզտիկցած կը գտնէ: Բայց այդ գործին մէջ, բոլոր այդ տգիտեցած հագուստներուն, թուլցած մտերուն տակ, կը գտնեմ միշտ առողջ կմախքը տոկուն յատկութիւններուն, յաւիտենական դիտողութեան ու երջանիկ արտայայտութեան ուժեղ մասը որ պիտի չկորսուի: — Եւ, հակառակ իր մեծ անունին համար ունեցած յարգանքիս, իմ տպաւորութիւնս յայտնած ատեն, պիտի չկրնամ ինքզինքս արգիլել անկեղծ եւ անաչառ ըլլալէ, — երկու բառեր զոր ինք ալ վարպետը՝ չատ կը սիրէր:

Թ.

Պարոնեանի գործը հասկնալու համար, անհրաժեշտ է գիտնալ իր կեանքը եւ այն շրջանն ու միջավայրը ուր ապրեցաւ, որովհետեւ քիչ գրագէտի վրայ կեանքն ու միջավայրը այնչափ խորունկ ազդեցութիւն ըրած են որչափ Պարոնեանի վրայ: Եւ այդ ուսումնասիրութիւնն ընելով կարելի է տեսնել որ բոլոր յատկութիւնները զոր Պարոնեան ունի՝ իրենը, իր անձնական տաղանդինն են, մինչդեռ բոլոր թերութիւնները՝ արդիւնքն են իր կեանքին եւ իր միջավայրին:

Իր կեանքը իր գործին պէս զուարթ չէ: Սովորական կեանք մըն է, գրեթէ տխուր: Բնիկ Ադրիանապոլսեցի, բայց իր կեանքին մեծագոյն մասը Կ. Պոլսոյ մէջ անցուցած, Պարոնեան դիրք մը ձեռք ձգելու, դիւրակեցութիւն մը ունենալու տենչովն ու ճիգովը ապրած է միշտ: Գրականութիւնն ու մինչեւ իսկ խմբագրութիւնը ապրելու ապահով միջոց մը չեն եղած իր ատենը, եւ Պարոնեան որ ժողովուրդին ամենէն մատչելի, զայն ամենէն աւելի հետաքրքրող ու զուարճացնող սեռը մշակողն էր, երբեք չէ կրցած իր հացը գրիչովը միայն վաստկել: Գրքի, լրագրի

ստակ տալը մեր ժողովուրդին համար միշտ ծանր բան մը երեւցած է։ Ըսի որ Խիկարը տունէ տուն կը պտըտէր. աստի ապացոյց է որ Պարոնեանի գրածները ամէնքը կը կարդային, բայց միանգամայն ապացոյց՝ որ քիչները կը գնէին։ Կը յիշէք որ Մասիս լրագրին ճակատը սա տողը կար՝ «Ձրի լրագիր կարդալը գողութիւն է»։ այդ տողը կարեւոր տոգորման մըն է մեր այն ատենուան ընթերցող հասարակութեան վրայ ուսումնասիրութեան մը համար։ Երբ Պարոնեան, քիչ մը ատեն Եփրատ անուն թերթ մը խմբագրելէ (իր ճշմարիտ սկզբնաւորութիւնը կարծեմ) եւ Մեղրի մէջ ատեն մը աշխատակցելէ յետոյ, կ'ընդունի խմբագիր-տնօրէնութիւնը այդ զաւեշտաթերթին, Սըվաճեան, Մեղրի հաստատիչը, կը գրէ «Թէ գրելու կարող եւ թէ Մեղրի արդիւնքովը անօթի մնալ յանձն առնող անձ մը գտնել դժուար էր», եւ ուրախութիւն կը յայտնէ որ այդ անգիւտ անձը ձեռք ձգուած է։

Սակայն Պարոնեան անօթի մնալով չէր կրնար ապրիլ, եւ ստիպուեցաւ, մէկ կողմէ՝ զրականութիւն ըրած ատեն, միւս կողմէ՝ ուրիշ գործ գտնել՝ ապրուստը ձարելու համար։ Միջոց մը Բերա հեռագրատան մէջ պաշտօնեայ եղած է, յետոյ հաշուակալութեան մտած է վաճառականներու քով, եւ ալ այդ պաշտօնն է որ վարած է մինչեւ մահը, երբեմն ինքզինքը միմիայն անոր նուիրելով եւ խմբագրութիւնը ձգելով, երբեմն ինչպէս վերջերը՝ երբ Խիկարը կը հրատարակէր, հաշուակալութիւնը ձգելով ու նորէն խմբագրութեամբ զբաղելով, շատ յաճախ ալ երկուքը մէկէն ընելով։

Պարոնեան ազգային հաստատութեանց մէջ ալ մէկ քանի անգամ պաշտօն ունեցած է. ատեն մը պատրիարքարանի մէջ քարտուղար է եղած, յետոյ Միացեալ-Ռեկերութեանց քարտուղար, Ազգ. ժողովներու դիւանադպիր, եւ հուսկ ապա Աշրիանապոլսոյ կողմէն երեսփոխան ընտրուած է։

Պարոնեանի կեանքին այս համառօտ ուրուագծին մէջ կրնանք տեսնել բոլոր այն ազդեցութիւնները զոր իր գործը կրած է այդ կեանքէն։ Դիտելու ամենէն կարեւոր կէտը այն է որ այդ կեանքը շատ քիչ եղած է գրագէտի կեանք, շատ անյարմար կեանք գրականութեան համար։ Դրամական նեղութիւնը զինքը չուկայի կեանքին մէջ նետելով, քիչ ատեն ձգած է իրեն՝ ուսումնասիրուած ու այլազան ընթերցումներով միտքն ու ճաշակը զարգացնելու, եւ միանգամայն ստիպած է զինքը հապճեպ արտագրութեան մը։ Ամբողջ գործին մէջ այդ հապճեպը կը զգացուի, եւ անոր հետեւանքն են բոլոր անհաւասարութիւնները, կրկնութիւնները, անխնամութիւնները որոնք այդ գործին գրական արժէքը կը կոտորակեն։

Այդ «չարշիի կեանքը» ազդեցութիւն ըրած է Պարոնեանի ոչ միայն

ձեւին, այլ (եւ հոտ է իր մեծագոյն թերութիւնը ինծի համար) իր ոգիին ալ վրայ: Պարոնեանի տեսնելու, խորհելու, զգալու ձեւին մէջ՝ շուկայի բան մը կայ: Համարակալի սովորութիւններ առած է իր միտքը, եւ լեզուին մէջ յաճախ համարակալի բառեր կ'անցնին. եթէ երբեմն գրեթէ ձանձրանալի կ'ըլլայ համարակալութեան վէճերը գրական հրապարակի վրայ բերելով (տեսէք համարակալներու հետ իր վէճերը Խիկարին մէջ), երբեմն սիրուն նմանութիւններ կը բերէ սոմարակալութեան բառարանէն, ինչպէս Մեծապատիւ մուրացիականներուն սա կոտորին մէջ.

«Ատեն մը հետաքրքրութեան համար կարգուած մարդու մը սիրոյ կրկնատօմարը գրեցի, եւ տարեգլխուն հաշուելիլու հանելով տեսայ որ այդ մարդը սնանկացած էր բարոյականութեան մէջ: Բարեւս կտրեցի իրմէ եւ սակայն մեծ զարմանքով տեսայ որ այդ մարդը մեծ պատիւ կը դտնէ ընկերութիւններու մէջ եւ իբրեւ բարոյականի տէր անձ մը ամէն կողմէ յարգանք կ'ընդունի: Հետաքրքրութիւնս աւելցաւ, հաշուելիլուս նորէն աչքէ անցուցի եւ դիտեցի որ կինը զար ես այդ մարդուն ընկեր նշանակած էի Մայր-Հաշույն մէջ, դրամագրոյի կողմ անցած է էրկանը տետրակին մէջ: Եթէ օր մը սիրոյ սոմարակալութիւն մը հրատարակեմ, մեծ յուզմունք պիտի պատճառեմ հաշուագէտներու մէջ, վասն զի ես շատ էրիկ մարդիկ գիտեմ որ որոնք կ'ինն իրենց սիրոյ հաշույն մէջ ընդհանուր ծախքի կողմ կ'անցունեն. շատերը կարաւիքի հաշույն տակ կը գրեն, ոմանք ընդհանուր տպրանքի կարգը կ'անցունեն, ոմանք վճարելի քուղքերու եւ ոմանք ընդունելի քուղքերու հաշույն մէջ կը նշանակեն:»

Պարսֆ եւ պարսաւեր բառերը ամենէն շատ յեղեղուածներէն են իր լեզուին մէջ, իրեն համար սնանկանալը այնչափ յատկանշական բառ մըն է որչափ միալը Դուրեանին: Համարակալի հոգին ալ ունի. ստողը, յստակ, բայց քիչ մը կարճ գրականութիւն մը կայ իր փիլիսոփայութեան մէջ. ողջամիտ, տրամաբան նայուածք մը ունի իրերուն վրայ, բայց ուր քիչ, շատ քիչ իտէալ կը մտնէ. ինք է որ սղոց կրթութեան վրայ երգիծական պատկերի մը մէջ կը ծաղրէ մեր դպրոցներու մէջ գրական ընթերցումներու տրուած մեծ առաւելութիւնը՝ սոմարակալութեան վրայ, որպէս թէ տղայ մը մեր մէջ ճակատագրուած ըլլար վաճառականի գրագիր միայն ըլլալու, եւ որպէս թէ իրաւ ըլլար որ մեր դպրոցներուն մէջ ճշմարիտ գրական կրթութիւն մը կուտան: Գրականութեան վրայ, կեանքի վրայ իր տեսութիւնները միշտ այդ սահմանափակ օգտապաշտութեան ձգտած են. եւ ինք որ թերութիւններ ծաղորած ու նոյն իսկ մոլութիւններ ձաղկել յաւակնած է, դրամին անբարոյացուցիչ դերը երբեք ցուցուցած չէ ընկերութեան մէջ: Բայց իր շուկայի փորձառութիւնը իրեն համար այն մեծ օգուտն ունեցած է որ մեր Պոլսական հայ ցեղին ամենէն իսկատիպ մէկ մասին, — շուկայի տարրին, — հոգեբա-

նութիւնը ճանչցած է խորապէս: Շուկայի բարքերը, լեզուն, եւ տի-
պարները հիանալի ճշգրտութեամբ մը կը պատկերանան իր գործին մէջ:
Հասկնալու համար թէ ինչ աստիճան իւրացուցած է շուկացիին հոգին,
կարգացէք Ծիծաղին այն գլուխը ուր պարտապահանջը խարխալելու մի-
ջոցները կը բացատրէ:

Այն լրագրական միջավայրն ալ ուր ապրած է, տեսակ մը խնամու-
թիւններ ունի այս շուկայի կեանքին հետ, եւ երկու միջավայրերուն
ազդեցութիւնները զիրար ջնջելու տեղ շեշտած են: 1850 էն 1870, մին-
չեւ 1880 իսկ, լրագրական բարքերը մեր մէջ հետաքրքրաշարժ հանգա-
մանք մը ունեցած են, որ հետզհետէ փոփոխուած է եւ այսօր՝ կրնայ
ըսուիլ ջնջուած է: Խմբագիրներ որոնք ճշմարիտ սկզբունքի մը վրայ
հիմնուած ըլլալէ ու որոշ գաղափարներ հասարակութեան հաղորդելէ
աւելի, իրար քաշկռտելով, իրարու քֆրելով կ'ապրին: Ժողովուրդը լրա-
գիր կարդալու մէջ աքաղաղի կռիւ դիտելու հաճոյք մը կը գտնէ:
Խմբագիրները ժողովուրդը զուարճացնել իրենց պաշտօն կը համարին:
Եւ իրար քաշկռտելու մէջ ճիշդ շուկայի մարդոց լեզուն ու տեսակ մը
սրամտութիւնն ունին. այդ սրամտութիւնը կը կայանայ գլխաւորապէս
իրարու անասունի անուններ տալու մէջ. եւ կարծեմ ամբողջ կենդա-
նաբանութիւնը անցած է մեր թերթերէն. բայց լուրջ չեն, կը զգացուի
որ խնդալու համար կ'ընեն, եւ է՛ն թուալ իրենք կը խնդան ըրածնուն.
այդ չըջանը ճանչցած անձ մը ինծի կ'ըսէր որ իրար ամէն օր նախատող
խմբագրապետները իրիկուան գինետունը իրար կը գտնէին ու Տիւզին
գաւաթները զարնելով իրարու կը հարցընէին ինչ նոր հայհոյանք պիտի
գտնէին երկրորդ օրուան համար: Երկայն վէճեր տեղի կ'ունենան, — նոյն
իսկ դատ մը, — որոշելու համար թէ կենդանի բառը զոր Փռնչի
խմբագիրը գործածած էր Մասիսի խմբագիրը որակելու համար, անա-
սունի իմաստ ունի՞ թէ ոչ: Երբ լուրջ թերթերը այս տեսակ նիւթերով
կը զրաղին եւ այս տեսակ գրելու ձեւ մը ունին, կ'երեւակայուի որ
զուեւեռութիւնները ինչ ոգի եւ ինչ լեզու կրնային ունենալ: Պարոնեան
որ զաւելտութիւն լրագրութեան մէջ էր, այդ սրամտութիւնը եւ այդ
լրագրական կեանքը ոչ միայն ճանչցաւ այլ իւրացուց ալ. Մեղուներուն
մէջ իր Ժամանակի խմբագիրներէն կը տարբերի միայն անով որ աւելի
սրամիտ է, բայց իր սրամտութիւնը միշտ նոյն տեսակէն է. իրաւ է որ
ինքը սրամտութիւնն ունեցած է այդ տեսակ մը սրամտութիւնը ծաղ-
րելու, այդ լրագրութեան ամբողջ ծիծաղելի կողմը ցուցնելու. Զո-
ցերուն մէջ Իւթիւճեանի, Փանոսեանի կենսագրութիւնները հիանալի
ծաղրանկարներ են այդ բարքերուն, եւ Փանոսեանի կենսագրութեան
մէջ Օրագրի եւ Մանգուռեի burlesque ճակատամարտը սլզտիկ հրաշա-
կերտ մըն է: Բայց այդ սրամտութիւնը իր վրայ մնացած է, հակառակ

իր գրական զարգացմանը, որ հետզհետե՛ գինքը յղկած ու սրբագրած է, եւ նոյն իսկ վերջերը, Խիկարին մէջ կը տեսնենք որ իր մէկ պաշտօնակիցը էշու կը նմանցնէ եւ քանի մը անգամ ալ կը կրկնէ ու կ'ընդլայնէ իր նմանութիւնը: Այսօր, պիտի չխնդայինք այսպիսի սրամտութեան մը:

Ուրիշ յատկանշական գիծ մըն ալ այդ լրագրական կեանքին, շուրջորթութիւնն է: Եթէ ամբողջ լուտանք են իրարու համար, խմբագիրները (քիչ բացառութեամբ) ամբողջ խունկ են ւմեծապատիւներու համար. անոնց երթը, գալուստը, աղջիկ փնտուելը, նշանտուքը, հարսնիքը, տղայ ունենալը, հիւանդանալը, ապաքինիլը, մեռնիլը եւ թաղուիլը ամենքն ալ մեծ դէպքեր են իրենց համար եւ պերճախօսութեան ալիքներ հոսել կուտան իրենց: Պարոնեանի համար հաճոյքով կրնանք ըսել որ իր արժանապատուութիւնը միշտ բարձր բռնած է այդ մուրացկանութենէն. բայց այդ բարքերը իրեն ներշնչած են, չառ մը սրամիտ էջերէ գատ, իր ամենէն յաջող դործերէն մէկուն, Մեծապատիւ մուրացկաններուն մէջ, խմբագրի տիպարները որոնք կարգուելու համար Պոլիս եկող հարուստ գաւառացիի մը վրայ կը թափին եւ ներքուցանի հարուածներով մարդուն գրպանը կը պարպեն (տիպարներն ու դէպքը՝ իրականէն ընդօրինակուած են): Հարուստներու ներքուցին չափ կարեւոր յատկանիշ մըն ալ. բաժանորդին առջեւ երկրպագութիւնն է, տեսակ մը որսորդութիւն բաժանորդի՝ զոր կ'ընեն խմբագիրները իրենց թերթը գովելով, բաժանորդն իրենց քաշելով, փոկեր ցուցնող խանութպանի ռեկլամ — ճառի լեզուով մը յաճախ: Պարոնեան ատ ալ տեսած է եւ ծաղրած. Ծիծաղին մէջ Ծիծաղին եւ Բարոյականին մէկ խօսակցութիւնը կայ (էջ 81) ուր Ծիծաղը կը բացատրէ թէ ինչպէս խմբագիրը նոյն բանը կրնայ պարսաւել եթէ բաժանորդ չեղողի մը վրայ է խնդիրը եւ գովել՝ եթէ բաժանորդի մը վրայ է: Կրնայի աւելցնել որ երբեմն Պարոնեան ինք ալ բաժանորդին համար այդ մտերմութիւնն, այդ ժպտագին հրաւէրը ունեցած է, եթէ դոնէ սիրուն ձեւեր գտած չըլլար ատոր համար, ինչպէս երբ Խիկարին մէջ Ժէռոտելի բասդիլներուն անվերջ ու նորավիպածեւ ազդերուն նմանողութեամբ իր Խիկարին համար գրական ռեկլամներու շարք մը գրաւ:

Լրագրական կեանքին հետ, անոր կից, Պարոնեան ճանչցած է, եթէ ոչ ապրած, ուրիշ կեանք մը, նոյնչափ յատկանշական, եւ նոյն զուարճալի գոհակութեամբ, — ուսուցիչներու կեանքը: Այդ խեղճուկ տիպարները որոնք անօթութեան ու շուրջորթութեան մէջ կը տատանին, որոնք աւելի ճառ կ'ուտեն քան հաց, եւ որոնք ամսականին յաւիտենական սպասմանը մէջ եւ հոգաբարձուին ահաւոր ստուերին տակ կը նիհարնան, այդ տիպարները Պարոնեանի մէջ չառ կենդանի նկարուած կը գտնենք. կրթիչներուն հետ, կրթական խնդրոյն ալ վրայ Պարոնեանի

գործը կուտայ ճշգրիտ ծանօթութիւններ. կը տեսնենք հոն խոշոր ծրագիրները, որոնք չեն լինար, որոնք վէճերու ծնունդ կուտան եւ որոնք չեն իրագործուիր երբեք, դպրոցի ահագին յայտագիրները որոնցմէ տղաքը գլուխին պարապ դուրս կ'ելլեն եւ քննութեանց ու պարգեւաբաշխութեանց ամբողջ կատակերգութիւնը, եւ վարժապետանոցին երազը որ միշտ երազ կը մնայ: Ծիծաղին սիրուն գլուխներէն մէկուն, Մուրացկանութեան պատճառներուն մէջ, մուրացկան մը որուն կեղծ դրամ տուած են՝ բարկութենէն սա երկու անէծքը կը գտնէ իբրէն ուժովները անէծքներուն՝ «Վարժապետ ըլլաս . . . : — Վարժապետէն աւելի բան մը, վարժապետանոց ըլլաս»:

Ձեմ կարծեր որ լրագրական եւ ուսուցչական շրջանակներէն, Ազգ. ժողովներու շրջանակն անցնելու համար մեծ ուսում մը ընելու պէտք ըլլայ: Հոն ալ նոյն խճրճանքները, նոյն իրար քաշկռտելու ճգտումը, ամենաչնչին նիւթերու վրայ նոյն վէճերը եւ անիմաստ յարգանքը ձեւակերպութեանց. Պարոնեան քանի մը անգամ վարպետի ձեռքով նկարած է այդ բարքերը: Ձեւակերպութեանց մոլութեան համար, չեմ գիտեր աւելի զօրաւոր էջամը քան այն կտորը իր Պաղտատ աւարտող կատակերգութեան, ուր Օգոստէն փաստաբանը կը բացատրէ Պաղտատարին՝ որ չուտով կնիկէն բաժնուիլ կ'ուզէ՝ թէ ինչ նախնական գործողութիւններ կան դատը սկսելու համար դատաստանական խորհուրդին մէջ: Բացատրութիւնը մէկ էջ կը բռնէ: Իսկ մեր ժողովներուն վիճամոլութեան վրայ, պէտք է կարդալ Ծիծաղին մէջ Ֆիլոֆ-սեռայի խնդիրը եւ Կենդանիներու մէկ կարեւոր նիւսը, երկու հրաշալի զաւեշտանկարներ որոնք իր ամենէն փայլուն էջերէն են:

Բայց այն միջավայրը զոր Պարոնեան ամենէն աւելի ընդարձակութեամբ ճանչցած է եւ որ իր գործին մէջ ալ ամենէն ընդարձակ տեղը կը բռնէ, մեր հսկաժ դասակարգին կեանքն է իր ամեն ձեւերով: Պարոնեան այդ դասակարգէն ծնած, գրեթէ միշտ անոր մէջ ապրած է: Իր նկարագրած Կուռնելիոս կամ Համբարձում աղաներուն պէս, ինք ալ յաճախ դացած է իր թաղին ֆազիսօն՝ օղիին դաւաթը քովի կը, նարտ կամ թուղթ խաղալու. Մեր հսկաժին եւ անկից աւելի վար, մեր «մութ խաւերուն» ալ հոգեբանութիւնը իր գործին մէջ ամբողջապէս կ'երեւայ: Արդէն ստորին խաւերու կեանքը, տիպարներն ու լեզուն ամբողջ նիւթը կազմած են միշտ մեր բոլոր զաւեշտաթերթերուն. Պարոնեան աւելի՛ դրագէտի պէս տեսած է այդ բարքերը, եւ զանոնք նկարագրելու համար աւելի կարգ, կենդանութիւն ու սրամտութիւն կրցած է գործածել: Բայց այդ ստորին դասու ջլդիկ կնիկներէն ու խման էրիկներէն աւելի, որոնց պատկերները քանի մը անգամ գծած է, հսկաժ դասակարգին մէջ է որ կը փնտռէ իր սիրական ու սովորական նիւթերը.

շուկացիներ, ահա իր մեծագոյն տիպարը. զանի ցուցուցած է շուկան, տունը ու գինետունը, իր երեք զլխաւոր շրջանակներուն մէջ: Շուկան, զուարճախօս ու քիչ մըն ալ շատախօս մարդն է, իր գործով զբաղած, բայց առիթ ալ չիախցնելով դրացիին հետ կռիւ մը հանելու կամ դիմացիին հետ կատակի ելլելու, եւ որ առնելիքները գանձելու համար վարպետութիւն մը կը մտածէ եթէ պարտքը չվճարելու միջոց մը գտնել չէ մտմտուքը: Գինետունը, — որ հանգրուանն է շուկային ու տանը մէջ, — կը տեսնենք նոյն տիպարը, միշտ քօհաֆ, քիչ մը գռեհիկ, շտայլելով այն սրամտութիւնը զոր լրագրութիւնը ընդհանրացուցած եւ կերպով մը վաւերացուցած էր, խմելով, նարտ խաղալով, շուկային գործերուն վրայ խօսելով, կամ քովինին քօրելով, կամ թաղին գործերուն վրայ վիճելով: Որովհետեւ, եթէ հոգաբարձու չէ, անոր մօտ բան մըն է, անկից աւելի բան մը. մեծապէս կը հետաքրքրուի հանրային խնդիրներուն, մանաւանդ թաղին եկեղեցիին ու դպրոցին գործերուն, թաղականի ու հոգաբարձուի խնդիրներուն, եւ նոյն իսկ երբեմն պատրիարքարանի գործերուն՝ երբ մեծ գէսեր պատահած են. ազգայինն է: Եւ երբ իր վէճը կամ նարտը աւարտելէ յետոյ տուն կը դառնայ, ատենը ուշ է, կերակուրները պաղած են, կնիկն ալ բարկացած. ու դրեթէ միշտ կռիւի տեսարան մը կայ հոն: Մեծապատիւ մուրացկաններուն Մանուկ աղան, որ ուղեկիւք առնելու անգամ կը մոռնայ՝ թաղին գործերովը միշտ զբաղած, եւ որ հիւրը ժամերով անօթի կը սպասցնէ թաղականի պատմութիւն մը անոր ընելու համար, ամենէն լաւ դժուած նկարն է այդ տիպարին. գալով էրիկ-կնկան կռիւներուն, Առնին սեւաւառաններուն մէջ անոնց բոլոր այլազանութիւնները կրնանք գտնել սեւեռուած. այդ կռիւները մեղմ են եւ վէճի ձեւի մէջ կը մնան երբ էրիկը ազգայինն է միայն. բայց երբ էրիկը խմած է եւ վաստկածը գինետունը ձգած՝ գինով կ'ելլէ տուն կուգայ, կռիւը այն ատեն չէնք շնորհք ծեծկուք մը կը դառնայ, պատկերալից հայհոյութիւններով ընկերացած: Շատ անգամ ալ կռիւը բոլորովին ուրիշ նկարագիր ունի. կնիկը, կամ աղջիկները, հագուել սղուել կ'ուզեն, կամ պարահանդէս, թատրոն երթալ կ'ուզեն, եւ էրիկը՝ փարայէ ելլել չուզելով ատանկ խենդ բաներու համար, կը նախընտրէ պուալ կանչել անոնց հետ՝ երբեմն դուռ դրացի ժողովելու աստիճան: Երբեմն ալ, էրիկը խելօքիկ է, կանոխակեկ տուն կուգայ, ձեռքի տոսլրակը կամ ծրարով ձուկը աղջկանը կուտայ որ խոհանոց տանի, վեր կ'ելլէ, կօշիկները կը հանէ, բազմոցին անկիւնը կ'անցնի, եւ օղիին քախքալը շտկել տալով կնկանը հետ քէֆ կ'ընէ: — Ամենէն կարեւոր կողմերէն մէկն ալ այդ դասակարգի կեանքին, կարգուելու խնդիրն է. աղջկատեսի տեսարանները, իրենց աղջկը քշելու համար ճգնող մայրերուն տիպարները, միջնորդ կնկան շատ

չահեկան դէմքերը, տէրտէրներն իսկ որ գործին մէջ կը մտնեն յաճախ, գործ աւրող զրացուհիները, եւ ասոնց ամենուն մէջտեղը՝ աղջիկ փնտռող աղան, այս զաւեշտական պատմութիւնը իր ամբողջ ջլղիկութեամբն ու կատակերգականութեամբը կը գտնենք Պարոնեանի Մեծապատիւ մորացկաններուն, Ամուսնութեան միջնորդներուն եւ Առեւտրականներուն մէջ: Վերջապէս, բոլոր ներքին կեանքի պատկերները այդ դասակարգին, այցելութիւնները, երեկոյթները, գիտութիւնները, կատակները, ասոնք ամբողջ տեսնելու համար պէտք է կարդալ Քաղաքապետութեան վնասները:

Բոլոր այս պատկերները գծուած են բարձրուն առնանձնիչ գիտակցութեամբ մը, տիպարներուն կատարեալ իրականութեամբ եւ պատմութեան այնպիսի համով արագութեամբ մը, որ կարելի է զանոնք վերջնական վճախան պատկերները համարիլ Պոլսոյ Հայ էսնաֆ դասի կեանքին, թանկագին անով որ ասոնք ճշգրտութեամբ պիտի պահեն միշտ կեանքը այդ դասին որ փոխուելու վրայ է եւ որ վաղը ամբողջապէս պիտի փոխուի: Թերեւս Պարոնեան անոր համար այդ կեանքը այսչափ կատարեալ նկարած է որ ինք անոր մէջ եղած է միշտ, եւ քիչ մըն ալ զայն ըմբռնած, նոյն իսկ ընդունած, ապրած է մասամբ: Պարահանդէսին ու թատրոնին, պչրանքին ու քոռսէին, զարդին ու չալարին հակառակ խօսող էրիկները տեսարանի վրայ դրած ատեն, կը զգանք որ ինքը քիչ մը կողմնակից է անոնց. տունին անկիւնը կնկան ու զաւակներուն հետ հանդարտիկ ու պոռթկող կեանքը քիչ մը իր իտէպան է, ու կեանքի մէջ քիչ մը արուեստագէտի պէս ըմբռնուած բանաստեղծութիւն չեմ կարծեր որ հասկնար երբեք: Արդէն, կարգացած ատեններդ միշտ պիտի տեսնէք որ զրոյց չափ մօտիկ է իր տիպարներուն, անոնց ծիծաղելին կը ցուցնէ, բայց վայրկեան մը չենք նշմարեր որ մտածող մարդու զգուանքն ալ զգացնէ անոնց համար որոնք յաճախ ծիծաղելի բայց երբեմն ալ անտանելի են. ինքը ընդհակառակն տեսակ մը հաճոյքով կը տարածուի իր նիւթին մէջ, իր տիպարները ամէն կողմէն կը նկարէ, անոնց կեանքին ամէն մէկ մանրամասնութիւնը քանի մը անգամ կը պատմէ, կը խնդացնէ զանոնք, եւ ինք ալ կը խնդայ անոնց հետ: Հանդիստ է այդ մթնոլորտին մէջ: Քաղաքապետութեան վնասներուն մէջ, բացէ ի բաց կը զուրցէ, թէեւ բառատուրջի ձեւով, թէ քողաքաժարութիւնը մարդը նեղելու համար եղած բան մընէ եւ անոր ապացոյց կը բերէ չափ մը անտարմանք որոնք իրարմէ աւելի զուարճալի են: Չափազանց պատշաճամոլութիւնը անշուշտ յիմար բան է, բայց այն քաղաքաժարութիւնը որ մարդուն կ'արգիլէ զգեղ բաներ ընել եւ որ իր վարմունքները սիրուն, շնորհալի եւ իր յարաբերութիւններն աւելի ազնիւ ու նուրբ ընելու կը ծառայէ, զանի դատաստարտել մտա-

ծողի գործ չէ, եւ Պարոնեանի պատկերներուն մէջ քաղաքավարութիւնը առ հասարակ պարսաւուած է. կը զգաս քիչ մը քաղաքավարութեան դէմ նեղարտութիւնը շուկայի տիպարի մը որ մարդու մէջ կօշիկը հանել կ'ուզէ եւ չկրնալուն ինքզինքը կ'ուտէ:

Բայց այն էջը ուր Պարոնեան ամենէն անդիտակից կերպով մատնած է իր շուկայիի ոգին, Ծիծաղին Զրօսանին է, դիցարանական քմածին պատկեր մը, զուտ գրական գաւեշտի էջ մը, ուր Եւոդոս, Սիդենոս, Բաքոս, Մուսաները եւ դեռ շատ մը դէմքեր յոյն դիցաբանութեանէն՝ դաշտ կ'երթան գրօնելու, եւ յաւերժահարսի մը կ'ապսպրեն . . . «թեֆիր առնել ձկնավաճառէն, քիչ մը ապուխտ, չիւ մը օղի մկ երկու ձուկ կողովի մէջ, քիչ մը ածուխ կերակուր եփելու կամ տաքցըցընելու համար . . . »: Ասիկա ծիծաղաշարժ է անշուշտ նոյն իսկ իր անպատշաճութեամբ. բայց ինչ որ ըլլայ, յաւերժահարսի մը ձեռքը կողովով ածուխ եւ թեֆիր ձուկը տալու համար մարդ մեր շուկայէն անցած ըլլալու է:

Եւ կարծեմ թէ, իր տաղանդին հետ որ անուրանալի է, քիչ մըն ալ իր ընթերցողներուն մեծագոյն մասին հետ այդ ոգիի մօտիկութիւնն էր որ իր ծաղրին համբաւը մեծցուցած էր, եւ անոր ազդեցութիւնը անխուսափելի հուշակած էր իր գաղափարները, իր համակրութիւնները եւ հակակրութիւնները, իր սլարկեշտ ուղղամիտ ու պարզասէր մարդու բարոյականն ալ. եւ վերջապէս իր ծաղրելու եղանակը՝ որ շատ կը մօտենայ յաճախ ժողովուրդին կատակելու լեզուին, գերազանցապէս հասկանալի էին հասարակութեան, որ ա'յնչափ իրեն մատչելի կը գտնէր այդ գրուածները՝ որ անոնց մէջ ծաղրուած ըլլալն անգամ հաճոյք մը կը նկատէր: Եւ ահա ինչպէս ուժ մը եղած էր Պարոնեան. ժողովուրդին աչքին, անիկա անպարտելին էր եւ ահաւորը: Անոր ւժը ցուցնելու համար կ'ըսէին «Արփիարեանն անգամ կը վախնայ անկից»:

Պ.

Պարոնեանի գրական դաստիարակութիւնը, գրեթէ ամբողջ ինքնակազմ, շատ ընդարձակ չէ: Նախնական ուսում մը առած է էտիրնէի վարժարանին մէջ ուր աշակերտած է Ներսէս Վարժապետեանին, եւ ուր իր լեզուն շատ կանոնաւոր կերպով գործածելու չափ հայերէն սորված է. հոն ուսած է նաեւ Ֆրանսերէնը. եւ նոյն իսկ քիչ մը իտալերէն ու պուրկարերէն: Տարի մըն ալ յոյներու վարժարանը մտնելով յունարէնի վրայ ծանօթութիւն առած է: Չեմ կարծեր որ պուրկարերէնն ու իտալերէնը իր մտաւոր զարգացմանը ո եւ է օգուտ ունեցած ըլլան:

բայց ֆրանսերէնն ու յունարէնը իրեն մեծապէս նպաստած են իր երգիծական կարողութիւնները մշակելու։ Յոյներէն Արիստոփան եւ Լուկիանոս կարգացած է ամենէն աւելի։ Ֆրանսացիներէն Մոլիէր ու բոլոր միւս երկրորդական կատակերգակները, Լապրիւյէո, Թերեւս վայրէջի վէպերը, ու նորերէն Ալֆոնս Բառի Պիճակները մանաւանդ։ Կատակերգակ ու երգիծաբան հեղինակներէն դուրս, իր ընթերցումները լայն շրջանակ մը կազմած ըլլալու չեն. չեմ գիտեր թէ ո՞րչափ ծանօթ եղած ըլլալու է յոյն դիւցազներգակներուն, ողբերգակներուն, քնարերգակներուն եւ փիլիսոփաներուն. չեմ գիտեր որ ֆրանսացիներուն Ժ.Ջ. դարու հիանալի գրականութիւնը ճանչցած է, բայց անոնց Ժ.Ջ. դարու դասականները, Ժ.Բ. դարէն քանի մը մեծ հեղինակներ եւ Ժ.Թ.էն ալ ղլլաւոր ուսման գիտելիքը կարգացած է։ Բոլոր այդ ընթերցումները հապճեպ եղած են եւ առանց ուսումնասիրութեան։ Պարոնեանի մէջ խորհողը սկզբիկ է եւ գրագէտը սահմանափակ իր մէջ չենք գտներ մեծ գաղափար մը, մեծ սկզբունք մը, փիլիսոփայութիւն մը որուն վրայ հիմնուած ըլլայ իր գործը եւ առանց որուն սակայն չկայ ո եւ է մեծ գրագէտ, առանց որուն չկայ նոյն խակ ո եւ է մեծ երգիծաբան։ Արիստոփան պահպանողական մըն է, եւ իր խորունկ համոզումը պաշտպանելու համար է որ իր հեղեուկութեան ուժով գէնքը կը դարձած է։ Լուկիանոս սկեպտիկեան խորհող մըն է, եւ իմաստասիրական դպրոցներու վրայ երկայն ուսումնասիրութիւններէ յետոյ՝ անոնց ունայնն ու ծաղրելին տեսած ըլլալուն է որ կը խնդայ անոնց վրայ։ Մոլիէր Միզանթրոպին մէջ մարդկային կեղծիքին դէմ իր մտածողի խորունկ ատեւութիւնը կը բարձրացնէ։ Պարոնեան անձնական փիլիսոփայութիւն մը, տիրական համոզում մը չունի. իր միտքը լայն ընդհանրութեանց բարձրացած չէ. օրուան մարդերով, օրուան դէպքերով միշտ զբաղած, իր գրականութիւնը քիչ անգամ կ'առնէ այն մարդկային հանգամանքը զոր մեծ գրագէտներուն քով կը գտնենք։ Իր նայուածքը տեղական շրջանակէն դուրս չէ ելած, չէ բարձրացած այն մեծ հեղեուկեան որ մարդկութիւնը կ'ընդգրկէ, եւ, ումանց քով անկից ալ դուրս կը նետուի, տիեզերքին մէջ կը թեւէ, եւ ա՛լ բանաստեղծութիւն կ'ըլլայ։ Ձենք կրնար ըսել որ թեթեւ է. իմաստակութիւններու, շողքորթութեանց ու կեղծիքին դէմ ճշմարիտ ատեւութիւն մը ունի զոր կը զգանք իր ծաղրին տակ, եւ իր բարեկամները կը հաստատեն թէ ինք չափ ծանրգլուխ, խորհող, լուրջ մարդ մը եղած է ցաւալին այն է որ այդ լրջութիւնը գրեթէ միշտ թեթեւ ծաղր մը ունեցած է իր արտայայտութիւն, եւ հզօր ու գիտակից մտածումի մը պատեանին մէջ չէ մտած։ Եւ երբ փորձած է խորհող զաւեշտաբանի էջեր գրել, գրեթէ միշտ ձախողած է։ Ծիծաղը, բացի

քանի մը ուժով գլուխներէ (եւ անոնք ալ պարզ հեղնութեան էջեր են), ծայրէ ծայր ատոր ապացոյց է: Իր «մտածումները», որոնց մեծ մասը էրիկ—կնկան խնդիրներու վրայ է, աւելի իրենց ձեւին ծիծաղաշարժ անակնկալովը կ'արժեն քան իրր զուտ մտածում: Ու շատ տկար է երբ իմաստասիրական քառասոյսներ կ'առնէ պաշտպանելու, ինչպէս Խենդրաբեան ներքողը, Մահուան ցատագովորքիւնը, որոնք աւելի իրենց արտաքին, քիչ մըն ալ դիւրին զաւեշտականութեամբ կը փայլին քան նոր ու խորունկ գաղափարներով:

Մեծ յատկութիւն մը, զոր Պարոնեան չէ առած իր վարպետներէն եւ որ էական է սակայն ո եւ է մեծ գրագէտի համար, անոնց բանաստեղծի հոգին է, եւ անոնց արուեստագէտի զգացումը:

Արիստոփան ծաղրող մըն է, բայց միանգամայն՝ նոյն իսկ Պղատունին կարծիքով՝ Յայներուն ամենէն չնորհալի բանաստեղծը. ամենէն կծու հեղնութեան հետ, ամենէն սիրուն ու փափուկ երեւակայութիւնն ունի եւ ամենէն թեւաւոր քնարերգութիւնը. Լիսիսդրապիս համով կոշտութիւններէն յետոյ, Թռչուններուն հրաշալի քմայքը արտագրելու կարող է. սոփեստները կը խայտառակէ, բայց Նսքիլին մեծ հոգին կը հասկնայ եւ զայն գովելու համար մինչեւ անոր քնարերգութիւնը կրնայ բարձրանալ: Լուկիանոս ամենանորր երեւակայութիւն մը ունի, շատ նոր, շատ մտածումով շինուած, ու շատ արուեստագէտ ձեւի մը մէջ արտայայտուած. եւ երբեմն իր մտածումը թեթեւ մեղամաղձութիւն մը ունի (ինչպէս Քարոն, Հերմես եւ զանազան մեղեդներին մէջ) որ իր հեղնութիւնը աւելի խոր կընէ: Մոլիէռ, որ շատ նուազ բանաստեղծ է քան յայները, Անֆիդրիտին մէջ թեթեւ ու զուտրիկ քնարերգութիւն մը հնչեցուցած է ուր հեղնութիւնը օգային փափկութիւն մը կ'առնէ, եւ Լիզանթոռքին մէջ կարելի չէ չզգալ տրամութիւնը իր դժբաղդ հոգիին: Պարոնեանի գործը ծայրէ ծայր ծիծաղ մըն է. ոչ մէկ էջի մէջ յուզմունքի հետք մը կը գտնէք. մարդկային կեանքին առջեւ տրամութիւնը, բնութեան խորհուրդին առջեւ վրդովումը, ասոնք էականապէս կը պակսին իր գործին մէջ. յուզմունքին ամենէն ընտանի ձեւը, խանդաղատանքն անգամ, բացակայ է հոն. չոր է, անգուլթ է, եւ կարծր է իր ծիծաղը. Մուրացկանութեան պատմաւորներուն մէջ ի զուր պիտի փնտռէք այդ խեղճուկ էակներու, այդ խնկածներու տողանցութեան մէջ զոր ձեզի կը ցուցնէ, արդահատանքի նշոյլ մը. անոնց ծիծաղելի կողմը տեսած է միայն: Իսկ բնութենէն չեմ կարծեր որ շատ բան հասկցած ըլլայ. ծովը կը սիրէր դիտել, գրած է իր—մէկ բարեկամը. ինչո՞ւ չէ արտայայտած այդ սէրը ծովի բազնիքին կշտակերգութիւնը միայն կը գտնենք իր մէջ. ծովուն վրայ ըրած կատակներէն ինծի այնպէս կը թուի թէ ծովը սիրած ըլլալու է քիչ մը շուկայի տիպարի մը պէս որ օ-

դին կոնծած ատեն ծովին նայելով քէֆ կ'իմանայ: Իսկ թէ երեւակա-
յութիւն չունի, ատկա չատ ակներեւ է. իրականէն, ու նոյն իսկ սո-
վորականէն վեր չի կրնար ելլել միակ մեծ ֆանթեզին զոր փորձած է,
Ջրօսանիք, հակառակ իր քանի մը շատ սիրուն կտորներուն, ապական-
ուած է մեզիկն, բեմակրկին ու հաւաքարին շատ տեղական մանրամաս-
նութիւններով: Իր Սիդնեյն ու Եւոդոսը Եէտիգուէ ճաշ ընելու զացող
Սամսթիացիի ձեւ ունին:

Յոյներէն ոչ միայն իրենց ընդարձակ տեսողութիւնը, իրենց բա-
նաստեղծ հոգին, իրենց նուրբ հեղեղութիւնը չէ առած, այլ անոնց գե-
ղեցկագիտութիւնն ալ: Իր արուեստը քանի մը կոկիկ ու սլարզ յառ-
կութիւններ ունի որոնց մէջ ամուր է, բայց անոնցմէ դուրս շատ սլա-
կասաւոր է: Չէ ունեցած այն ներդաշնակ ամբողջութեանց, այն «ոչ ա-
ւելի ոչ սակաւ» ին ճաշակը, որ յոյն արուեստին յատկանիւն ու փառքն
է. գրած ատենը՝ բացատրութիւններուն մէջէն ընտրելու եւ զանոնք
լաւագոյն կարգովը շղթայելու աշխատութիւնը չունի միշտ. խառնի-
խառն կուգան, լաւը գէշին հետ, եւ եթէ հայ երգիծանութեան ամե-
նէն ուժով տողերը Պարոնեանի մէջ կը գտնենք, ամենէն անհամեմե-
նալ կը տեսնենք նոյն Պարոնեանին մէջ. կարգացէք Ծիծաղին քանի մը
չափազանց տկար գլուխները, եւ անոր գրեթէ բոլոր խառնյակները:
Երկարաբանութիւնը, կրկնութիւնները, տափակութիւնը եւ գռհհու-
թիւնը երբեմն կը լեցնեն իր էջերը, լաւ էջերուն Պարոնեանը մոռցնե-
լու ատրիճան:

Բնականաբար, քննադատը, այս անկատար գրագէտին մէջ, սիրտի
չկրնար կատարեալ ըլլալ: Պարոնեան մէկէ աւելի անգամներ զրակա-
նութեան վրայ դարցուցած է երգիծանքը եւ քննադատութիւն ըրած
է: Իր քննադատութիւնը Պուալըյական ողջմտութեան մը վրայ հաստատ-
ուած, յատկութեան, տրամաբանականութեան ու սլարզութեան ջա-
տագովումն է: Այդ քննադատութիւնը շատ օգտակար էր այնպիսի ա-
տեն մը ուր ընթացիկ գրականութիւնը այս յատկութիւններով շատ չէր
փայլեր. Պարոնեան մեծապէս գովելի է ծաղրած ըլլալուն համար իր
ատենի գրագէտներէն ոմանց ճառամուլութիւնը (տեսէք Մեծ. մուրաց-
կաններուն բանաստեղծին ճառը), ոմանց ալ ոճամուլութիւնը (տեսէք
Ծիծաղին մէջ ծով մտնելու հեղեղական նկարագրութիւնը), ոմանց բանա-
քաղութիւնները եւ ուրիշներուն խմաստակութիւնները. արժանիքն ունե-
ցած է ցուցնելու թէ բառերու վրայ կը դառնային արձակն ու ոտա-
նաւորը, եւ թէ այն խառնակ աշխարհաբարը որով կը գրէին՝ լեզու
կոշուելու արժանի բան չէր, եւ գրեթէ միակ գրագէտը եղած է որ,
մինչդեռ ուրիշները, գրական cabotinage ի մը մէջ, մեծ մարդու կա-
տագերգութիւն կը խաղային՝ անընդհատ իրար խնկարկելով, ճշմարիտ

գրագէտի համեստութիւնն ու արժանապատուութիւնը պահած, պոռոտախօսութենէ միշտ զգուշացած, գովեստներէն միշտ անտարբեր մնացած եւ ուրիշներուն իրերագովութիւնն ալ հրաշալի կերպով ծաղրած է (տեսէք Իրերագովական ընկերութիւն ը Խիկարին մէջ)։ Միայն թէ այդ քննադատութիւնը, ամուր, իրաւացի, եւ իր ատենին համար շատ պատշաճ, այսօր քիչ մը ծայրայեղ կ'երեւայ մեզի կամ մանաւանդ անձուկ իր յատկութեան եւ պարզութեան սիրոյն մէջ երբեմն այնչափ առաջ գացած է որ մեզի խորհիլ կուտայ թէ նրբութիւնը, նոյն իսկ եթէ դեղեցիկ ըլլար, պիտի չնորհ չգտնէր իր առջեւ՝ քանի որ պարզութեան դէմ մեղանշում մըն էր։ Ոճի ծայրայեղ նրբացումները ծաղրած ատեն այնպէս բացարձակ է՝ որ «ոճ»ը չընդունիր կարծես։ Տիկին Տիւսարի Մայսային նուիրած թատերաձեւ քննադատականին, ամենէն ընդարձակն ու կարեւորը իր քննադատականներուն, շատ իրաւացի դիտողութեանց հետ (որոնց շատը այնչափ դիւրին են որ տնիմաստ կը դըռնենք այսօր զանոնք յիշած եւ շեշտած ըլլալը), կան երբեմն դիտողութիւններ ալ որոնք ծայրայեղ են, որովհետեւ տիկին Տիւսար մարդկային ընկերութիւնը «մարդկային փունջի» մը պատկերով ցուցուցած է, Պարոնեան երկու էջ կը լեցընէ ծաղրելու համար այդ նմանութիւնը որ վերջապէս անկարելի չէ։ Զոջերուն մէջ, եթէ ծաղրը միշտ զօրաւոր է, անձերուն գրական արժէքին հետ համեմատական չէ միշտ։ Այս ինչ լրագրագետը որ քանի մը վէպ թարգմանած է, աւելի յարգանքով ծաղրուած է — եթէ կարելի է այսպէս ըսիլ, — քան Միսաքեանի պէս մեծ գրագէտ մը, զոր Պարոնեան խեղկատակ տիպարի մը մէջ պզտիկցուցած է։ Զոջերուն այդ գլուխը, որ հակառակ շատ փայլուն ըլլալուն անիրաւութիւն մըն է, աւելի դատապարտելի կ'երեւայ երբ խորհինք որ Սըլվանեանէն աւելի, Միսաքեանն է Պարոնեանի բուն նախակարապետը։ Պարոնեան զանի միայն յաւակնոտ ու ծաղրելի ապիկարի մը պէս ներկայացնելու տեղ, կրնար գնահատել մեծ արժէքը այդ անտեսուած մարդուն, որ եթէ Պարոնեանի երգիծական դիւտերուն առատութիւնն ու անսկնկալը չունի, շատ խեղատիպ ու աւելի խածնող հեգնութիւն մը դործածած է, աւելի գրագէտ է եւ շատ աւելի բանաստեղծ ու խորհող միտք։

Թերեւս քննադատութեան սխալ մը ըլլայ ուսումնասիրուած հեղինակին մէջ ցուցընել ինչ որ չունի՝ փոխանակ ունեցածին վրայ խօսելու։ Բայց այս պակասները անոր համար անհրաժեշտ է ցուցընել որ անոնք այդ մեծ ու կարեւոր յատկութեանց բացակայութիւնը չեն Պարոնեանի մէջ, այլ ժամանակի ու միջավայրի ազդեցութեանց տակ անոնց անդորդացումն ու փճացումը։ Եւ այսպէս, երբ նշանակենք Պարոնեանի մէջ իր ունեցած եւ մշակած յատկութեանց հետ՝ անոնք ալ զոր չէ կրցած մշակել, իր դէմքը աւելի կը մեծնայ, որովհետեւ՝ պէտք է միշտ ասիկա

չեչտել, եթէ իր դրամական անձկութիւնը զինքը չպարտաւորէր քիչ ու հապճեպ կարգաւել, շատ ու հապճեպ գրելու, եւ եթէ իր շուկայի մէջ երկարատեւ կեանքը շուկայի ոգին ու ճաշակը իր մէջ չարմատացնէր, Պարոնեան կրնար ըլլալ այն խորհուրդ-արուեստագէտ-գրագէտը որ չէ եղած: Իր դործին մէջ քանի մը կտորներ կան որոնք ատոր սպացոյց են, քանի մը անգամ, օրուան դէպքերուն, տեղական մասնաւորութեանց սովորական ու անձուկ հեգեթութենէն վեր, ելած եւ մինչեւ մտածման քմայքը բարձրացած է. իր Մեռելոց խօսակցութիւններուն մէջ (Խիկար) ուր շատ դեղեցիկ գաղափարով մը կը ցուցնէ մարդուն ամենէն ազնիւ զգացումներուն հոգիները որոնք իրարու հետ կը խօսին, մէկը (Գուրք եւ ձշմարտութիւն) մտածողի էջ մըն է, շատ նրբութեամբ գրուած: Եւ Ծիծաղին Ջրօսանքին մէջ, առջի անձաշակութիւններէն յետոյ, շատ գեղեցիկ եւ ամբողջապէս յունական է վերջին մասը ուր գիցարանական էականներուն զինովութիւնը կը պարզուի, զուարթութեան աղւոր փթթումով մը. այն կտորը ուր՝ ամենքը կը քնանան եւ Հիպնոս քունի աստուածը անոնց վերեւ արթուն՝ անոնց երազները կը նկատուի, խորհողի նուրբ սրամտութեամբ մը գրուած է. ու ճշմարիտ բանաստեղծութեան շեշտ մը կ'անցնի, շատ փափուկ, այն պզտիկ հատուածին մէջ ուր Բարոյականը, խմելով զբաղած դիքերուն յանկարծ կը ցուցնէ հեռուէն անցնող անձայն աստուածը զոր ոչ մէկը կը նշմարէ իր ուրախութեան մէջ:

Բարոյական.— Սա հեռուէն անցնողը կը տեսնէ՞ք:

Ամենքը.— Այո՛, Ժամանակն է որ կ'անցնի:

Բարոյական.— Կանչեմ:

Ծիծաղ.— Թող տուր անցնի. . . մենք ուրախանանք, զուարճանանք եւ Ժամանակը մեր ուրախութեան վրայ նախանձելով թող անցնի:

Բարոյական.— Ո՛րքան ալ շուտ կ'անցնի:

Բաբոս.— Իմ առջեւէս չի կրնար յամրաքայլ անցնիլ:

Ուրախութիւններուն մէջ, Ժամանակին անձայն ու հեռաւոր անցքին այս կարճ զգայութիւնը ճշմարտապէս զմայլելի է: Արդէն բանաստեղծ-խորհողի գաղափար մըն որ Բարոյականը՝ Ջրօսանքին մէջ՝ Գինիի ու Հաճոյքի դիքերուն հետ զուարճանալու կ'երթայ. Բարոյականը որ Ծիծաղին մէջ յաճախ ճանձրանալի է մանաւանդ երբ խորհրդածէ, հոս ամէն կեղծաւորութենէ հեռու՝ Հաճոյքին բարութիւնն ու մաքրութիւնը ընդունելով, պաշտելի է, եւ այդ Բարոյականը Պարոնեանի ճշմարիտ բարոյականն է, որ կեղծաւորութիւնը միշտ ատած է եւ հաճոյքը սիրելու մէջ մեղք չէ դրած:

Ասոնք հազուադէպ խորշիկներ են բարձրագոյն արուեստի մը որ քիչ կ'երեւայ Պարոնեանի դործին ընդհանուր կոչոտ զուարթութեան մէջ:— Ինչ որ Պարոնեան միշտ ունի,— մեր հսկաժ դասակարգին կեանքն

ու դիմագծութիւնը ամենէն կատարեալ գծերով պատկերացնողն եւ անոր ոգին, սրամտութիւնն ու լեզուն ամենէն անկորուստ յիշատակաբանին մէջ սեւեռողն եղած ըլլալու մեծ արժանիքէն զատ, — իր յատկութիւնը, իր զօրութիւնը, այն մասնաւոր ուժը՝ որուն վրայ խօսած ատեննիս պէտք է գլխարկնիս շատ բարձր հանենք, իր կատակերգականի զգացումն է, իր *Vis comica* ն :

Հոտ իր ուժը ամենամեծ է, տիրական է, հիացումի կը պարտաւորէ : Զգալապէս՝ ձիրք մըն է իր մէջ, բնական հզօր կարողութիւն մը, արդիւնք իր խառնուածքին եւ ընթերցումներով ալ զօրացած : Առանց ճիգի, եւ ապշեցուցիչ առատութեամբ մը մանրամասնութեանց, կը գտնէ ծաղրելի կողմը անձին կամ տեսարանին, եւ զանի կը նկարէ, կը շեշտէ, մոքիդ մէջ կը սեւեռէ ամենէն չսպասուած բացատրութիւններով, ամենէն նոր ու «գտնուած» նմանութիւններով : Այդ *saillies* երէն աիբրով կարելի է քաղել Ջոջերուն, Խիկարին, Մեծապատիւ մուրացկաններուն մէջ : Իրաւ է որ զրազէտին տկարութիւնը երբեմն կ'ազդէ իր այդ կարողութեան վրայ ու կը թուլցնէ զայն. ասով յաճախ ինքզինքը կը թուի մոռնալ, ամենէն հզօր ցայտուցքին քով ամենէն տափակ կատակը կը դնէ, կատակերգականին հասարակութենէն չի խուսափիր, կամանձաշակութեամբ կ'երկարէ, կը կրկնէ, շատ կը գործածէ գեղեցիկ գաղափար մը որ ունեցած է : Կարելի չէ նաեւ չտեսնել որ իր սրամտութիւնը երբեմն չուկային սրամտութեան ընթացքը կ'առնէ, որ շատ խկատիպ եւ համեղ է, բայց գոեհիկ բան մը ունի : Երբ ծանօթ անձի մը համար կ'ըսէ թէ «ծնած գիշերը երեք տեղ կրակ ծագեցաւ» չուկացիին սա տեսակ կատակները կը յիշենք «Ան մարդուն երեսը տեսնողին վեց օր դորժը չի յաջողիր» : Ասկից զատ, յաճախ ալ, իր զաւեշտի ըմբռնումին մէջ, Մոլիէրի ազդեցութիւնը չափազանց յստակ եւ ակներեւ է. իր երկու խաղերը, որոնք՝ թէեւ զուարճալի՝ զրականապէս իր ամենէն տկար գործերէն են, (Աստմեաքոյժ Արեւելեան եւ Պաղտատար աղբար) շատ Մոլիէր կը հստին, եւ երբեմն տեսարաններ ունին որոնք կատարելապէս Մոլիէրէն փոխադրուած են, եւ փառսերու Մոլիէրէն : Այսպէս իր *quiproquo*ները, զաւեշտական կացութեան մը հակառակ կողմէն կրկնութիւնը, շատ ապուշ տիպարները որոնք կը խաբուին, շատ ճարպիկ տիպարները որոնք կը խաբեն, ասոնք ամբողջ Մոլիէրին են, եւ ասոնք պայմանադրական զաւեշտականութիւն մը ստացած են որ Պարոնեանի մէջ հայացած եւ շատ անգամներ գործածուած՝ անհամ կ'երեւայ : Անցողակի պէտք է ըսեմ սակայն որ, եթէ այդ խաղերը անյաջող են իրենց ամբողջութեամբ եւ այդ նմանողական գոյնին համար, եթէ անոնք (ինչպէս շատ մը ուրիշ հատուածներ ալ Պարոնեանի մէջ) *procédé* կը զգացնեն (արհեստին լեզուով խօսելու համար), Պարոնեան անտարակու-

սելի կերպով ունեցած է՝ իր կատակերգականի զգացման հետ, թատերական կարողութիւնն ալ: Այդ երկու խաղերուն կացութիւնները հին են, բայց տեսարանները շատ վառվռուն, խօսակցութիւնը միշտ արագ եւ աշխոյժ, ու գրեթէ միշտ շատ բեմական: Ասոնցմէ զատ, Պարոնեանի գործին մեծագոյն մասը թատերական զգացումով մը շինուած է արդէն. Մեծապատիւ մուրացիականները, որ վէպի ձեւով գրուած է, կատարեալ թատերգութիւն մըն է, հիանալի բարքի զաւեշտ մը, (ռուսահայերը զանի խաղի վերածած եւ մեծ յաջողութեամբ ներկայացուցած են). տիպարները այնպէս յստակ ու կարկառուն գծերով նկարուած են, տեսարանները այնպէս որոշ եւ արագ են, խօսակցութիւնը այնպէս յատկանշանական ու բեմական է, որ կարգացած ատեն իսկ կենդանի պատկերներու շարքի մը առջեւ գտնուելու տպաւորութիւնը կ'ունենայ մարդ: Մեծապատիւ մուրացիականները, Աշափրանկային հետ, հայերէն լաւագոյն կատակերգութիւնն է: Այդ թատերական զգացումը եւ dialogueի սքանչելի կարողութիւնը կը գտնենք Պարոնեանի Առօնին տեսարաններուն, Քաղաքաշինարարեան վնասներուն, իր բոլոր կտորներուն մէջ ուր բարքի պատկերներ ցոյց տուած է: Իր միտքը այնչափ վարժ է իրերն ու դէպքերը շարժման մէջ տեսնելու որ երբ ուզած է Լապուիշէի պէս ընդհանուր տիպարներ գծել (Ագաւը, Կաւկածոսը, Նեղախոսը), փոխանակ նկարագիրներու հեղինակին պէս՝ տիպարներուն զաւեշտական հոգեբանութիւնն ընելու, անոնց շարժումներուն կատակերգութիւնը գծած է՝ խօսակցութիւններով ոգեւորուած պատկերներու մէջ որոնք կարճ զաւեշտներ են:

Պարոնեանի զաւեշտականին մէջ դիտելու կարեւոր ուրիշ բան մըն ալ կայ: Այդ զաւեշտականը տիպարներու ճշգրիտ ուսումնասիրութենէ մը, բարքերու իրապաշտ դիտողութենէ մը չի ծնիր: Մեր ամէն օր տեսած մարդերն ու դէպքերը յաճախ իրենց բնական համեմատութիւններուն մէջ այնպիսի կատակերգական հանգամանք մը ունին որ ինքնին նոյնութեամբ կրնան դիտողի մը զաւեշտի նիւթ մատակարարել. մտքեր կան որ իրականին կատակերգականը ըմբռնելու եւ զայն իր ճշդութեամբ արտայայտելու հետամուտ եղած են, — աշխատութիւն մը որ աւելի նուրբ եւ աւելի դժուար է, եւ ուր զաւեշտական կարողութեան չափ պէտք է հոգեբանի եւ դիտողի կարողութիւններ: Այս դիտողութեան վրայ հաստատուած զաւեշտականը չէ Պարոնեանինը. այդ զաւեշտականը, ինչպէս իր գլխաւոր տիպար Մոլիէօնն ալ սովորաբար, իրականին չափազանցութեան մէջ կը կայանայ, եւ Սդաբֆէու զայն կը կոչէ *le comique insolent*: Զաւեշտագիրը բարքերն ու տիպարները կը դիտէ, ընդհանուր գծերու մէջ կը տեսնէ անոնց կատակերգական կողմը, եւ զանոնք կ'արտայայտէ ծայրայեղ խոշորացումով մը ուր երբեմն ան-

բնական, անհաւատալի կը դառնան, եւ ատով իսկ աւելի ծիծաղաշարժ : Ասիկա երգիծանքը չէ, ասիկա ծաղրանկարն է (caricature) : Պարոնեան գերազանցապէս ծաղրանկարիչ մըն է : Իր Պաղտասար աղբարը, Օգսէն փաստաբանը, Մեծապատիւ մոռացականներու Մանուկ աղան, Արխուղում աղան եւ միւս անձերը, իր բոլոր Պոլսական տիպարները ճիշդ են իրենց մեծ գծերուն մէջ, բայց ծայրայեղօրէն չափազանցուած. — ամենքն ալ ծաղրանկարներ են : Ծաղրանկարներ, եւ հրաշալի, իր Զոջերը, որոնց մէջ իր սրամտութիւնը իր ամենէն առոյգ հունձքը տուած է եւ որոնց մէկ քանին ճշմարիտ հրաշակերտներ են ծաղրանկարչական գրականութեան : Ծաղրանկար, Ծիծաղին մէջ երկու ժողովի նիստերու պատկերը, այնչափ պաշտելի կերպով չափազանցուած եւ ա՛յնչափ ծիծաղաշարժ : Ծաղրանկար՝ իր Պոլսոյ քաղերուն մեջ պսոյճը, ուր՝ թէեւ անհաւատար յաջողութեամբ մը՝ Պարոնեան ծաղրանկարային համապատկերներով ցուցուցած է թաղերը : Ատոնց մէջ, Պարոնեան ի՛նքն է, իր ամբողջ ուժովը կ'երեւայ, իր տարրին մէջ է. սեռ ու բացատրութիւն՝ իր ստեղծումն է :

Եւ այսպէս, իբր ծաղրանկար նկատուելով, այդ բոլոր էջերը իրենց ճշմարիտ նշանակութիւնն ու արժէքը կը ստանան. կոչութիւնները բնական կը դառնան, չափազանցութիւնը կ'արդարանայ եւ յատկութիւն մը կ'ըլլայ, եւ փոխանակ մտածում, նուրբ դիտողութիւն եւ ճշգրիտ ոճ ինտուելու, գոհ կ'ըլլանք այդ անակնկալ ու հարուստ հեղինակութիւնը գտնելով որ մեզ տղու պէս կը խնդացնէ եւ որ ա՛յնչափ բնականօրէն կը բղխի :

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ՔԱՂԱՔԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՎՆԱՍՆԵՐԸ

Քաղաքավարութիւնը քաջուելու բան չէ, մանաւանդ անոնց համար որ կը սիրեն եւ տրամադրութիւն ունին բնութեան օրինաց հետեւիլ եւ այս ընթացքով երջանկութիւն գտնել : Հասկցնելու համար թէ որչափ կը չարչարուին այս խեղճերը, արժան կը դատենք քանի մը օրինակներ մէջ բերել :

Բարեկամներուդ մէկուն անուան տօնախմբութեան ներկայ գտնուիլ կը փափաքիս : Ընթերէն յետոյ կ'ենեւս բարեկամիդ տունը կ'երթաս ուր սիրալիր ընդունելութիւն մը կը գտնես : Մէկ ժամու չափ նստելէն ետ-

քը աչքերով կ'սկսին գոցուիլ եւ կ'ուզես բազմոցի վրայ ընկողմանիլ: Քաղաքավարութիւնը կ'արդիւնէ: Ախորժակով ընթրած ըլլալով՝ գօտիդ քիչ մը թուլցնելու կամ քակելու պէտքը կ'զգաս: Հրաւիրելոց առջեւ ասանկ պէտք մը զգալն հակառակ է քաղաքավարութեան: Բունը երթալով կը ծանրանայ արտեւանանցդ վրայ: Բաղմութեան մէջ եկող քունն անկիրթին մեծն է, վանել հարկ է այդ քունը: Բնութիւնը ֆնացի՛ր կ'ըսէ, քաղաքավարութիւնը մի՛ ֆնանար կը պօռայ:

Փորձէ եւ քիչ մը քնացիր:

Տանտէրը զլսուդ վրան կը տնկուի:

— Ինծի նայեցէ՛ք, կը պօռայ սպասաւորներուն, քիչ մը ջուր բերէ՛ք Պապիկ աղային:

— Ձէ, չէ, չեմ ուզեր ջուր:

— Ինչո՞ւ կը քնանաք, Պապիկ աղա:

— Նստած տեղս քունս եկաւ, ներեցէ՛ք:

— Մեզմէ չախորժեցար:

— Քաւ լիցի:

— Ուրիշներուն տունը մինչեւ առտու կը նստիք, մեր տունը շուտ մը կը քնանաք:

— Շատ կերայ այս գիշեր, այդ պատճառաւ . . . :

— Ոչ աս է ոչ ան, կ'ըսէ տան տիկինը, մեր տունն աղէկ զբօսում չկայ, անոր համար . . . :

— Կ'աղաչեմ, մի՛ խօսիք այդպէս:

— Ուրիշ տուն մը գտնուէիք նէ՛ հարկաւ ակաւելի պիտի զբօսնուիք եւ զուարճանայիք:

— Սիկարա մը բերէ՛ք Պապիկ աղային, կը հրամայէ տան տէրը:

— Խնձոր մը ստկեցէ՛ք Պապիկ աղային, կը հրամայէ տան տիկինը:

— Շնորհակալ եմ:

— Խահուէ մ'եդեցէ՛ք:

— Թէյ մը բերէ՛ք:

— Ելիր սանկ քիչ մը պտըտէ, Պապիկ աղա, որ քունդ լիախչի:

— Եկո՛ւր սքանալիլ մը խաղանք որ չքնանաս, կը պօռայ՝ անդիէն ուրիշ մը:

— Շնորհակալ եմ, դուք քէֆէրնուդ նայեցիք:

— Ձըլլար, սքանալիլ մը պիտի խաղամ քեզի հետ:

Պապիկ աղան չկրնար դիմադրել: Կ'սկսի սքանալիլ խաղալ: Հազիւ կը խաղայ երեք քառորդ եւ ահա քունը վերստին կուգայ:

— Մի՛ քնանար, Պապիկ աղա:

— Ձեմ քնանար կոր:

— Կը քնանաս կոր, Պապիկ աղա:

— Չեմ քնանար կոր :

— Եթէ կուզես բօլբա մը պարէ՛ որ քունդ լիախչի :

— Բօլբա չեմ գիտեր :

— Կը սորվիս :

— Թո՛ղ տունք զիս , Աստուածնիդ սիրէք նէ , անդիի սենեակը կ'երթամ կը քնանամ քիչ մը :

— Անկարելի բան է : Տօնախմբութեան մէջ կը քնացո՞ւն :

Բռնութեամբ պարի կը հանեն Պապիկ աղան որ մտքէն իրարու ետեւէ կը շարէ այն խօսքերը զորս բարկութիւնը արտասանել կուտայ մեղ նմանօրինակ պարագայից մէջ :

Պարը կը վերջանայ : Պապիկ աղային քունը կը լիախչի :

Մէկ երկու ժամէն հրախրեալները ոտք կ'ենեն մեկնելու համար : Պապիկ աղան ալ կ'ենէ եւ տուն կը դառնայ : Անկողին կը մտնէ , չկրնար քնանալ . քունն անդառնալի կերպով լիախած է : Կ'ենէ անկողինէն քիչ մը կը կարգայ որ քունը գայ . չգար : Ուրիշ քնաբեր գիրք մը կառնէ . հնար չէ քնանալ :

Այսպէս Պապիկ աղան մինչեւ առտու կը տապալտի անկողնոյն մէջ եւ կ'սկսի այն ատեն քնանալ ուր ամեն մարդ կ'արթննայ եւ դործի կ'երթայ :

Ահաւասիկ քաղաքավարութեան արդիւնքը :

— Թող չերթար , էֆէնտիմ , թող տունը նստէր , պիտի առարկուի մեղ :

Միթէ մարդս իւր տան մէջ աւելի՞ ազատ է :

Փորձենք :

Իրիկունը տունդ կը դառնաս , հագուստներդ կը հանես , գիշերազգեստդ կը հագնիս եւ սենեակիդ մէկ անկիւնը կը քաջուրիս կը նըստիս : Ի՛նչ մը կ'անցնի , կերակուրի սեղանը կը դրուի : Կինդ , հայրդ , մայրդ , զաւակներդ , եղբայրներդ , քոյրերդ , թոռներդ կ'առնես եւ վար կ'իջնաս ընթրելու : Սեղանէն կ'ենես , խահուէ՛դ կը խմես եւ սանկ կ'երկըննաս բաղմոցիդ վրայ :

— Չաթ , չաթ , չաթ . . . :

— Վա՛յ հի՛ւր է արդեօք :

— Չաթ , չաթ , չաթ :

— Ո՞վ մտիկ պիտի ընէ ատնք . . . ըսէք որ հոս չեմ . . . :

— Չըլլար , պատուհանէն տեսան :

— Չաթ , չաթ , չաթ :

— Վերը տարէ՛ք եւ ըսէ՛ք որ Պապիկ աղան անհանգիստ է այսօր :

— Չաթ , չաթ . . . , . :

Դուռը կը բացուի :

— Վեր հրամեցէ՛ք , վեր հրամեցէ՛ք :

Հիւրերը վեր կ'ենեն :

Պապիկ աղան վստահ է որ ա՛լ փորձանքն անցուց :

Կէս ժամ կ'անցնի չանցնիր, Պապիկ աղային դուռը կը բացուի եւ հիւրերէն մին ներս կը մտնէ :

— Պապիկ աղա :

— . . . :

— Զայն չկայ, արդեօք կը քնանա՞յ կոր . . . Պապիկ աղա . . .

— . . . :

— Կը քնանայ կոր :

Պապիկ աղան արթուն է :

— Արթնցնենք . . . Պապիկ աղա, Պապիկ աղա . . . ըսելով հանդերձ կը հրէ կը հրմշտկէ Պապիկ աղան որ արթննայ :

Պապիկ աղային ճարը կը հատնի. կ'արթննայ :

— Դո՛ւք էք, մօսիօ Բօլ :

— Ես եմ . . . անցած ըլլայ :

— Շնորհակալ եմ :

— Տիկինն ըսաւ թէ անհանգիստ էք :

— Այո՛, շատ անհանգիստ եմ :

— Թէ գլխու ցաւ ունիք :

— Այո՛ :

— Ես ալ ըսի որ երթամ նայիմ անգամ մը Պապիկ աղան, վերջը չըսէ թէ մեր տունն եկեր է ու չէ ուզեր քովս գալ :

— Շնորհակալ եմ :

— Ի՞նչպէս եղաւ որ գլխու ցաւ ունեցաք :

— Իրաւ որ չեմ գիտեր . . . ա՛հ, չեմ կրնար գլուխս բռնել . . . կ'աղաչեմ, վեր գացէ՛ք դուք, ինձի համար անհանգիստ մի՛ ըլլաք, քիչ մը քնանամ նէ՛ կ'անցնի :

— Ձէ, էֆէնտիմ, չէ՛, քնանալով չանցնիր : Էնքսէյիդ քէօքը քիչ մը հարստալ պիտոցնենք, սա հարտալը բերէք :

— Ձեմ ուզեր, բարեկամ :

— Դուն չիյտես, սա հարտալը բերէք . . . :

Հարտալը կը բերեն . . . մօսիօ Բօլ էնքսէյին քէօքը կը դնէ հարտալը :

— Քիչ մըն ալ լիմոն բերէ՛ք :

— Թող մնայ ճանըմ :

— Քիչ մը լիմոն բերէ՛ք, հիւանդին խօսքը մտիկ չըլլուի, Լիմոնը կը բերեն եւ ճակտին վրայ կը կապեն . . . :

— Շիչ մը բօմ բերէ՛ք :

— Բօմը ի՞նչ պիտի ընես :

- Բերէ՛ք քիչ մը ըմբ, շուտ եղէ՛ք :
- Թող մնայ, քուզում, պապամ, թո՛ղ մնայ պէ, ուո՛ւֆ . . . :
- Շուտ ըրէ՛ք ըմբ Բերէ՛ք :
- Բոմ կը բերուի : Մօսիօ Բօլ ըմբով կը չիէ Պապիկ աղային գլուխը :
- Անցա՞ւ քիչ մը ցաւը :
- Ոչ :
- Բախը բերէ՛ք, բախը . . . շուտ . . . :
- Ձեմ ուզեր, մօսիօ Բօլ, ճիշէրս . . . :
- Բախը . . . կրակին մէջ տաքցուցէ՛ք . . . :
- Տաքցուցինք . . . :
- Պապիկ աղայ, շոգին քիթիդ քաշէ՛ :
- Քաշեցի :
- Թեթեւցաւ քի՞չ մը ցաւը :
- Ոչ :
- Ջուր տաքցուցէ՛ք . . . ոտքերը մէջը դրէ՛ք . . . :
- Ձէ ճանըմ . . . :
- Ջուր պաղեցուցէ՛ք . . . գլուխը մէջը դրէ՛ք :
- Անցաւ, մօսիօ Բօլ անցաւ . . . :
- Ձանցնի պիտի տէ ի՞նչ պիտի ընէ, ինծի մօսիօ Բօլ կըսեն . . .
- Կեցիր հագուելմ ու վեր երթանք :
- Աղէկ որ եկայ :
- Շնորհակալ եմ :
- Եթէ չի գայի մինչեւ առտու պիտի քաշէի՞ր այս ցաւը :
- Այո՛ :
- Եւ պիտի ըսէիր թէ մօսիօ Բօլը քովս չեկաւ :
- Այո՛ :
- Շուտ ըրէ՛, հագուէ՛ ուրեմն :
- Հիմայ :
- Պապիկ աղան կը հագուի ու վեր կ'ելնէ :
- Օօ՛օ Պապիկ աղայ, անցած ըլլայ :
- Ի՞նչպէս էք, Պապիկ աղա :
- Շնորհակալ եմ :
- Այս գիշեր ձեզի անհանգիստ ըրին :
- Ընդհակառակն, գլխուս ցաւն անցաւ :
- Խօսեցէ՛ք նայինք, Պապիկ աղա :
- Պապիկ աղա, հակառակ իւր կամաց կ'սկսի խօսիլ.
- Հիւրերը կը նստին այնչափ որչափ որ պէտք է Պապիկ աղային քունը բաւական հեռու հալածելու համար եւ կը մեկնին.
- Պապիկ աղան բաժնուած իւր քունէն՝ մինչեւ առտու հիւրերն անիծելով կը տքնի.

Ի՞նչ ընէ այս մարդը .

Ի՞նչպէս կեանք վարէ քաղաքավարութեան այս զոհը .

Շարունակենք .

Պապիկ աղան ստիպողական գործ մ'ունի եւ կ'ստիպուի մէկ կողմէ գործին վազել եւ միւս կողմէ պանիր հաց ուտել փողոցի մէջ .

Քաղաքավարութիւնը կ'արգիլէ փողոցի մէջ անօթենալը : Կ'ուզէ բարեկամի մը խանութը մտնել եւ հոն ճաշել իւր պանիրն ու հացը .

Քաղաքավարութիւնը միշտ կը պօռայ թէ բարեկամի մը խանութը ճաշարան չէ .

Պապիկ աղան խօսք տուած է մէկուն . ժամադիր եղած է մէկու մը հետ .

Թո՛ղ անօթի երթայ ժամադրութեան տեղը՝ կըսէ քաղաքավարութիւնը .

Պապիկ աղան կը հնազանդի . Նոյն օրն անօթի կ'անցունէ եւ իրիկուան տուն կը դառնայ թեթեւ տկարութեամբ .

Այս ապաշխարանքին փոխարէն մարդկութիւնն ի՞նչ վարձատրութիւն կ'ընէ Պապիկ աղային որ քաղաքավարութեան դէմ չմեղանչելու համար օր մը ծոմ պահեց : Ոչինչ . ո՞վ իմացաւ Պապիկ աղային այս զոհողութիւնն . Ոչ ոք . Բայց , Աստուած չընէ , եթէ փողոցն ուտելով քալէր՝ ո՛րքան խօսքեր պիտի լսուէին . . . ,

— Իմացա՞ք , Պապիկ աղային ըրածը :

— Վաճառականի մը կը վայլէ՞ , եղբայր .

— Իւր վարկը կուտրեց , մեղք , բիացայի վրայ 20000 ոսկւոյ վարկ ունէր .

— Քիչ մը համբերէր թո՛ղ , փաթլամիչ չպիտի ըլլար եա՛

Խ Ի Կ Ա Ր

Բ Ա Ն Ա Ս Տ Ե Ղ Ծ Ը

. . . Կէս ժամ չանցաւ եւ Աբիսողոմ աղային ներկայա-
ցաւ երիտասարդ մը որ վաճառականի չէր նմաներ , սեղանաւորի ալ
չէր նմաներ , գործաւորի ալ չէր նմաներ , եւ վերջապէս անանկ բանի
մը կը նմանէր որուն նմանը չկայ : Հաղիւ երեսուն երկու տարեկան կը
թուէր : Կապոյտ աչերով դեղին մազերով զարդարուած ըլլալով ունէր
նաեւ երկու մատ մօրուք որ մայրաքաղաքիս մէջ կամ սգոյ նշան է եւ

կամ չքաւորութեան : Հագուստներն այնքան հին էին որ հնախոյնները զանոնք գնելու համար մեծաքանակ գումար մը կ'ուտային : Սակայն եթէ հագուստի մասին վանողական էր՝ դէմքի մասին քաջողական զօրութիւն ունէր այս անձը :

— Ծառայ եմ մեծապատուութեանդ, մեծապատիւ Տէր, պօռնաց այս երիտասարդը սենեակէն ներս մտնելով եւ մօտենալով Արիստղոմ աղային :

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ուզէք, հարցուց Արիստղոմ աղան վախնալով :

— Վսեմափայլ Տէր, ձեր գալուստը լսելով փութացի հոս գալ իմ խորին մեծարանացս հաւաստին ձեր ոտքերուն տակը դնել :

— Ոտքերուս տա՛կը . շատ աղէկ, դի՛ր, ըսաւ Արիստղոմ աղան որ կը կարծէր թէ մուճակ բերած էր իրեն :

— Շնորհակալ եմ, բարձրապատիւ Տէր, ըսաւ երիտասարդը, գլուխը բացաւ եւ սեղանին վրայ ելաւ կանգնեցաւ :

Արիստղոմ աղա այս տեսարանին առջեւ բոլորովին չուարած՝ անհամբեր տեսնել կ'ուզէր թէ ի՞նչ պիտի ընէր այս պարոնը սեղանին վրայ :

Երիտասարդը ծոցէն թռչլթ մը հանեց եւ աչերն Արիստղոմ աղային տնկելով բոլոր ծայնովը պօռնաց :

— Տեսա՞ք եւ տիկնայք . . .

Արիստղոմ աղա այս ահարկու ծայնէն վախնալով՝ նստած տեղէն երկու կանգուն վեր ցատկեց եւ չկրնալով ինքզինքը զսպել, պօռնաց .

— Ո՞վ է աս մարդը, յիմարանոցէն փախած խեղճ է թէ յիմարանոց երթալու յիմար :

— Կար ժամանակ մը ուր խաւարը լընայ դէմ կը կուռէր, տգիտութիւնը գիտութեան դէմ, անցեալն սպառնիին դէմ, հրամայականը սահմանականին դէմ, դէմ, միւսը բանջարեղէնին դէմ . իսկ հիմայ անցան այն ժամանակները . անոնք անցեալ են մենք սպառնի, անոնք խաւար են մենք լոյս, անոնք տգէտ են մենք գիտուն, անոնք ատելութիւն են մենք սէր, անոնք կրակ են մենք ջուր, անոնք միս են մենք բանջարեղէն, անոնք վարունգ են մենք խնձոր, անոնք փուշ են մենք վաճղ . անցան անցան այն դարերը որ մարդկութիւնը տգիտութեան օրորոցին մէջ մէյմը ասդին մէյմը անդին կ'երթար կուգար . . .

— Միտքդ ի՞նչ է եղբայրս, ես քեզի բան մը չըրի, ի՞նչ կուզես ինձմէ, զնա քեզի բարկացնողին զրուցէ՛ այդ խօսքերը . . .

— Այո՛, մարդկութիւնը կը չարչարուէր, կը նախատուէր անդութեն . րու ձեռքէն եւ չէր զիտեր որու երթալ եւ որու բողոքել :

— Տէր ողորմեա՛ . . . Տէր ողորմեա՛, ըսաւ ինքնիրեն Արիստղոմ աղա . քաշելիք ունինք եղեր . . . ես կրնամ հիմայ զինքը սեղանէն

վար առնել բայց կը վախճամ որ ծոցէն ատրճանակ մը կը հանէ եւ կը զարնէ ինծի, վասն զի խիստ բարկութեամբ կը խօսի:

— Իսկ երբ գիտութիւնն եկաւ, շարունակեց ատենաբանը, եւ վա-
նեց տգիտութիւնն ինչպէս լոյսը՝ խաւարը, սէրն՝ ատելութիւնը, ազա-
գայն՝ անցեալը, այն ատեն, ա՛հ այն ատեն . . . այո՛, այն ատեն. այո՛,
կ'ըսեմ, այն ատեն միայն հասկցվեցաւ որ մարդկութիւն, եւ տոհմ բա-
ռերը բառարանները լեցնելու համար չինված բաներ չէին, այլ ամէն
մարդու մտքին մէջ, սրտին մէջ, հոգւոյն մէջ երկաթեայ տառերով եւ
անջինջ կերպով դրոշմվելու բառեր էին . . .

— Եղբայր, կաղաչեմ, վար իջի՛ր եւ այնպէս զրուցէ՛ ցաւդ . . .
Ատենաբանը կայնած տեղը այնպէս կը դողար որ Արիստղոմ աղա-
յին սիրտը կը հատնէր թէ կազը գետինը պիտի իյնար:

Ուստի չուզելով այլ եւս համբերել պօռաց ինքնակոչ ատենաբանին
երեսն ի վեր:

— Վա՛ր իջիր սըկէ:

— Կ'աղաչեմ, մի սաստեր զիս:

— Վար իջիր, ապա թէ ոչ . . .

— Մի կոտորեր իմ սիրտս որ տոհմիս համար կը բաբախէ:

— Ի՞նչ ըսելիք որ ունիս եկուր քովս մարդու պէս նստէ՛ եւ ըսէ .
հոն տեղուանքը ելնել ի՞նչ պիտի ըլլայ:

— Կ'աղաչեմ, թո՛ղ տուր վերջացնեմ, ա՛հ, չես գիտեր թէ ո՛րչափ
կը յուզվիմ երբ ճառ կարդամ:

— Վար իջի՛ր:

Ատենաբանը բեմէն կ'իջնայ եւ կ'երթայ աթոռի մը վրայ կը նստի:

— Հիմա՛ զրուցէ ինծի, միտքդ ի՞նչ է, կ'ըսէ Արիստղոմ աղա բար-
կութեամբ:

— Կ'աղաչեմ, մի՛ բարկանար:

— Ի՞նչ կ'ուզես, զրուցէ՛, չուտ, հիմայ:

— Բարկութեամբ մի՛ վարվիր հետս, ոտքդ սլաղնեմ, սիրտս լեց-
ված է, հիմա կ'սկսիմ լալ:

Եւ ատենաբանը կ'սկսի լալ:

— Լալու ի՞նչ կայ, եղբայրս:

— Ծառագ կը փափաքի դրականութեամբ ազգին ծառայել, բայց
այս ազգը շատ ապերախտութեամբ կը վարվի իւր գրագէտներուն դէմ:

— Ատոր մէջ ես ի՞նչ յանցանք ունիմ:

— Դուք յանցանք չունիք եւ թերեւս իրաւունք ունիք . . . ոտա-
նաւորներ ունիմ գրած, սքանչելի կտորներ, պատուական տողեր որոնց
մէջ երեւակայութիւնը, աւիւնը, խանդը, հուրն ու բոցը սաւառնաթեւ
կը սլանան:

— Շատ աղէկ, ատոր համար լալ՞ու է:

— Մեր ազգն անոնց յարգն ու պատիւը չը ճանչնար, զանոնք տը-
ղայական բաներ կը կարծէ եւ թող կուտայ որ զանոնք գրողը անօթի
մնայ:

— Ես ի՞նչ ընեմ:

— Կ'աղաչեմ քաղցրութեամբ վարվէ՛ հետս:

— Ի՞նչ ըրած ունիմ քեզի:

— Ձեզի պիտի աղաչէի որ . . .

— Ի՞նչ, չո՛ւտ ըսէ . . .

— Մի՞ պօռար երևաս ի վեր, հոգիդ սիրես, հիմայ կ'սկսիմ ալ . . .
Նորէն սկսաւ լալ գրադէտը:

— Տէր Աստուած, դուն համբերութիւն տուր ինծի, ըսաւ Աբիսո-
ղոմ աղան մեկուսի:

— Խնդիրքս սա էր որ կ'ուզէի տպել տալ քիչ մը առաջ կարդա-
ցած ճառս . . .

— Գնա տպել տո՛ւր, քու ձեռքէդ բռնող կա՞յ:

— Պիտի խնդրէի ձեր Մեծապատուութենէն որ տպագրութեան
ստակը դուք տայիք:

— Ինչո՞ւ . . . Ի՞նչ պատճառ կայ որ քու ճառիդ համար ես դրամ
տամ. Լսվա՞ծ բան է որ մէկը իրեն շահուն համար գիրք տպէ եւ ծախ-
քը, Աբիսողոմը տայ: . . .

— Կը խնդրեմ, սիրտս արդէն խոցված է, դուք ալ նոր վէրք մը
մի՛ բանաք հոս:

— Ինչո՞ւ վէրք պիտի բանամ եղեր, դնա՛ բանըդ, եղբայր, փոր-
ձանք եղար գլխուս:

— Գիտէ՞ք որքան ծանր է գրագէտի մը ասանկ խօսքեր լսելը . .

— Ձեմ գիտեր, եւ գիտնալ չեմ ուզեր:

— Բանաստեղծի մը սիրտը շատ փափուկ է, ամենաթեթեւ խօսքէ
մը կը վիրաւորվի: Այս նիւթին վրայ ոտանաւոր մը գրած ունիմ, կար-
դամ. մտիկ ըրէք:

— Ոտանաւոր մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ:

— Կ'աղաչեմ, ոտանաւորիս հետ խստութեամբ մի վարվիք: Այն ո-
տանաւորին համար զոր դուք չէք ուզեր մտիկ ընել երկու ամիս աշխա-
տած եմ ես, եւ երբ անոր նախատվիլը տեսնեմ՝ արժանապատուութիւ-
նըս կը վիրաւորվի: Կ'աղաչեմ, ոտանաւորիս համար գէշ մի՛ զրուցէք
. . . Կը խնդրեմ, թոյլ տուէք ինձ կարդալ զայն անգամ մը . . .

— Ես ոտանաւոր մտիկ ընելու չեկայ հոս:

— Շատ լաւ. ողբերգութիւն մը գրած եմ, անոր վրայէն անցնիք:

— Ձեմ ուզեր. ես անօթի եմ, հիմա կերակուր պիտի ուտեմ:

— Շատ լաւ, ուտելիքի վրայ ատենաբանութիւն մը ընեմ:

— Ժամանակ չունիմ մտիկ ընելու:

— Կ'աղաչեմ, այդ խօսքը ուրիշ անգամ մի՛ ըսեր, ատկէ աւելի ծանր խօսք չկայ հեղինակի մը համար որ իւր մէկ աշխատասիրութիւնն ուրիշի կարգալու փափաք կը յայտնէ: Կը խնդրեմ, բարձրապատիւ Տէր, քաղցրութեամբ վարվեցէ՛ք հեղինակներու հետ:

— Գլխուս վրայ նստեցունեմ քեզի:

— Ոտքդ պահենեմ, մի ծաղրէ՛ք զիս, ինչու ձեր գլխուն վրայ նստեցունէ՛ք:

— Ի՞նչ ընեմ հապա, քսակս քեզի՞ տամ հեղինակներու հետ քաղցրութեամբ վարված ըլլալու համար:

— Ո՛չ, միայն ճառիս տպագրութեան ծախքը:

— Քանի՞ ոսկիով կը լմննայ գործդ:

— Չորս ոսկիով կը լմննայ, բան մը չէ: Իմ Մեկենասս պիտի ըլլաս դուն, ես ալ քու անունդ ոտանաւորով մը գրքոյկին ճակատը պիտի դնեմ:

— Ծակա՞տը դնես պիտի:

— Այո՛:

— Ինչո՞ւ համար:

— Որպէս զի ամեն մարդ գիտնայ թէ ձեր ստակովը տպուած է այն գիրքը:

— Շատ լաւ, պատասխանեց Աբիսողոմ աղան եւ քսակէն չորս ոսկի հանեց տուաւ: Հեղինակը հազար յարդանք մատուցանելով՝ դուրս ելաւ:

Աբիսողոմ աղան ետեւէն կանչեց զինքը եւ հարցուց:

— Չի՞ կրնար ըլլար որ գրքին ճակատը սպասաւորներուս ալ անունները դնես եւ իմացունես ազգին որ Աբիսողոմ աղան կովեր, ոչխարներ, էջեր եւ ագարակներ ունի իւր քաղաքին մէջ:

— Ատ ձեր ըսածները հովուերգութեան ճիւղին կը վերաբերին:

— Չեմ հասկնար:

— Ատոնց վրայ ոտանաւոր կը գրվի, եթէ կը փափաքիք՝ ոտանաւոր մը շինեմ:

— Ի՞նչ ընեմ ոտանաւորը:

— Լրագրի մը մէջ տպել կուտաք:

— Կը տպե՞ն:

— Ինչո՞ւ չպիտի տպեն. եթէ կէս ոսկի տալու ըլլաք՝ քառասուն անգամ կը տպեն:

— Շատ աղէկ. ատ ըսածդ գրէ:

— Գլխուս վրայ:

- Բայ աղուոր բան մը ըլլայ :
- Շատ լաւ :
- Այնպէս որ տեսնողը հաւնի :
- Հարկաւ :
- Վաղը առտու կը բերէ՞ք :
- Վաղը առտու . . . Ի՞նչ կ'ըսէք . . . մէկ ամիսէն հագիւ կըր-
նամ պատրաստել :
- Մէկ ամիսէն :
- Հագիւ . . . ոտանաւոր կարգալը դիւրին է բայց գրելը դժուար :
Գեղեցիկ ոտանաւորի մը համար քիչէն քիչ երկու ամիս պէտք է :
- Ի՞նչ կ'ըսէք . . . :
- Ի՞նչ կարծեցիք հապա, երկու ամիս պիտի սպասեմ որ մուսաս
գայ եւ ներշնչէ ինծի որպէս զի գրեմ. առանց մուսայի ոտանաւոր
չգրվիր :
- Եթէ այդ մուսան գալու չըլլայ . . . :
- Անպատճառ կուգայ :
- Չկրնամ ըլլալ որ նամակ մը գրես եւ աղաչես իրեն որ շուտ մը
գայ եւ դուն ալ երկու ամիս չսպասես :
- Անիկա ինքիրեն կուգայ, նամակի պէտք չունի, մեծապատիւ Տէր :
- Ո՞ր կը նստի . . . շատ հեռուն է :
- Այո, շատ հեռու է, բայց կուգայ :
- Ցամաքէն թէ ծովէն :
- Չէ', մեծապատիւ Տէր, չէ' :
- Ո՞վ է ուրեմն աս գետնին տակը անցնելու մարդը . . . ոսկից
պիտի գայ . . . ըսէ որ ճամբայ մը մտմտանք ու բերել տանք . . .
եթէ մէկ երկու ոսկի տանք՝ այս չարաթ կուգա՞յ :
- Այո, երկու ոսկի տալուդ պէս գործը կը դիւրանայ եւ մուսաս
այս չարաթ վազելով կուգայ, պատասխանեց անմուսայ բանաստեղծը
ոսկի բառը լսելուն պէս :
- Դրէ՛ ուրեմն իրեն, իմ կողմէս ալ յատուկ բարեւներ ըրէ՛, եւ
ըսէ որ Արիստղոմ՝ աղան քեզ տեսնել կուղէ :
- Գլխուս վրայ Մնաք բարեւա Տէր, շնորհակալ եմ ձեզմէ : Դժու-
ռայ եմ ձեր մեծապատուութեանը, եւ կ'աղաչեմ որ ընդունիք . . .
- Ո՛չ, ըսաւ Արիստղոմ աղա բարկութեամբ, ա՛լ երկար ըրիր, ա-
հա ինչ որ ըսիր ընդունեցի, եւ դեռ ի՞նչ կուզես որ ընդունիմ . . .
- Խորին յարգանացս հաւաստիքը, Տէր . . . որով մնամ ձեր մե-
ծապատուութեան ամենախոնարհ ծառայ :

ԾԻԾԱՂ ԵՒ ԿԵՐԲԵՐՈՍ

— Գրականութիւնն ի՞նչ վիճակի մէջ է :

— Որքան զրազէտ այնքան գրականութիւն կայ. հին օրէնքներն եւ կանոններն յարգ եւ պատիւ չունին մեր մէջ. ամեն ոք ազատ է իրեն հաճելի թուած եղանակով գրել. մին կը գրէ սիրահարական վէպ մը որ կրնայ աշխարհագրութեան, պատմութեան եւ իմաստասիրութեան իբր դասագիրք ծառայել, ուրիշ մը դպրոցական մրցանակներու բաշխման հանդիսին մէջ կը կարդայ ճառ մը՝ որ սքանչելի դամբանական մ'է :

— Ծաշակի պակասութիւն : Ձե՞նք նադատեր :

— Կը քննադատեն. քննադատողներն, այսինքն յոռի կողմերը ցոյց տուողներն — որովհետեւ մեր քննադատներն ընդհանրապէս գովելու պաշտօն կը վարեն — կը հալածուին, երբեմն խկ կը զրպարտուին նոյն խկ ամենէն աղնիւ կենդանիներէն :

— Լրագրութիւնն ի՞նչ կացութեան մէջ է :

— Լրագրութիւն չկայ որ կացութիւն ըլլայ : Լրագրութիւնն՝ որ կենդանիներուն պիտի առաջնորդէր՝ անոնցմէ կ'առաջնորդուի որպէս զի իւր շահերը չվտանգուին :

— Հեղինակներ ունի՞ք գոնէ :

— Ի՞նչ ըսեմ. բարեկամ, օտարներն շատ յառաջ դացած են եւ կ'երթան չարունակ եւ չեն սպասեր մեզի որ իրենց հասնինք : Յաւալի բայց ճշմարտութիւն մ'է խոստովանիլը թէ ստեղծող հանճարներ կը պակսին մեզ դեռ. մեր հեղինակներուն մէկ մասը օտարին ապրանքը կը վաճառէ պզտիկ յանձնարարութեամբ : Մէկ մասը՝ զուրկ ստեղծելու օթիտէ՝ փայլուն գոյականներով եւ հրապուրիչ ածականներով կը զարդարէ իր լեզուն անզգալի ընկու համար պակասն այն հոգւոյն որ գրութիւնները կը կենդանացնէ : Մէկ մասն ալ օտար հեղինակներու հանճարին ծնունդին տակ իւր ստորագրութիւնը կը դնէ : Քիչերն են որ իրենց մտքին պտուղը, համեղ կամ անհամ, տհաս կամ հասուն, անուշ կամ կծու, հրապարակ կը հանեն վաճառելու համար : Ասոնք ալ դնող չեն գտներ : Շատ անգամ այս տեսակ պտուղները ծով կը նետուին իբրեւ վնասակար ընդհանուր գրական առողջութեան :

— Դուն այն մասին կը վերաբերիս որուն լեզուին անկեղծութիւնն անկրթութեան նման բան մ'է, փափկութիւն չունի բնաւ. կը խօսի

այն կերպով որով կ'զգայ. չափաւորութիւն, փափկութիւն, ներդաշնակութիւն, քաղաքավարութիւն չունի: Փոխանակ «այս առտուն ծով մտայ» ըսելու՝ խօսէ՛ անպէս . . . «Մինչդեռ երկնից դժխոյն հետզհետէ իւր ճառագայթներն ամփոփելով կը պատրաստուէր իւր աթոռը տալ արեգակին՝ որու դռներն բանալու կերթար վարդամատն Արշալոյս. մինչդեռ աքաղաղներն նոր խօսք առած էին. մինչդեռ փողոցներն «աղէկ սորս եւ սքանչելի սխտոր» կը պօռային. մինչդեռ հացագործն մինչեւ որ առնելիքը չառնէր չէր ուղէր իւր յաճախորդին հաց ձգել եւ հետը կռիւ կ'ընէր. մինչդեռ կաթնավաճառն սիրահարութիւն կ'ընէր սպասուհւոյ մը հետ դրան մ'առջեւ. մինչդեռ փողոցն աւելելու պաշտօն ունեցողներն փոշիներու մէջ կը թաղէին անցնողներն. մինչդեռ կինն թաւշեայ վերարկու մը շինելու նպատակաւ էրկանը գրպանէն քանի մը ոսկի կը գողնար. մինչդեռ էրիկն իւր կնիկէն յանձնարարութիւններ չլսելու համար ինքզինքն տնէն դուրս կը նետէր. մինչդեռ խահուէ չգտնուելուն համար մայր եւ որդի միմեանց հետ կը ծեծկուէին, այն պահուն անա մերկացայ եւ նետուեցայ հեղուկ եւ կապոյտ սաւանի մը վրայ որ անհուն է: Նետուելուս պէս, սաւանը փրփուրներ հանեց, փրփուրներ՝ որ ժամանակաւ ծնունդ տուին Վէնիսին, գեղեցկութեան: Սարսուռ զգացի . . . : Բիշ մը սողացի այդ սաւանին վրայ եւ անա արեւն ելաւ իւր պալատէն եւ իւր առաջին շողն կաթեցաւ աչքիս մէջ, ո՛հ, այդ առաջին ճառագայթն, թուեցաւ ինձ կուսի մ'առաջին նայուածքն որ ժպիտով մը կ'ուղղուի բանաստեղծին: Յուզուեցաւ ծովը, ես ալ յուզուեցայ, դու չյուզուեցա՞ր ո՛վ կոյս . . . կոյս ո՛վ չյուզուեցա՞ր դու . . . կոյս յուզուեցար չ դու ո՛վ . . . դուրս ելայ, դողալով եւ դողդեղալով. հագուեցայ եւ մնաս բարեաւ ըսի ծովուն, արեւուն եւ կուսին:»

— Բաղնիքի ստակն ո՞վ տուաւ հապա:

— Բարձր բանաստեղծութիւններու մէջ ստակի խօսք չըլլար, ամօթ է:

ԾԻԾԱՆՂ

Ծ Ի Ծ Ա Ղ Ի Ն Կ Ա Ր Ծ Ի Ք Ն Ե Ր Ը

Կը զարմանամ թէ կիներն ինչպէս կրնան քառորդի մը մէջ իրենց լողոր մեղքերը պատմել խոստովանահայր քահանային :

* * *

Աղջիկները սեխ կը նմանին , որքան ծանր ըլլան այնքան տնուէ կըլան եւ այնքան շուտ եւ սուշ կը վաճառուին :

* * *

Կիներու համար ամէն օր բարեկենդան է , որովհետեւ ամէն օր դիմակաւոր են :

* * *

Եթէ քիմիագէտ մը փորձի համար կին մը տարրալուծէր՝ հետեւեալ արդիւնքը սկիտի գտնէր .

Արտասուք	20
Քօյրիւն	10
Գոռոզութիւն	10
Օ սը ֆօլօներ	9
Նախանձ	15
Լալանսա	7
Ուղեղ	1
Կարմիր որդան	4
Սալոր	8
Բամբասանք	12
Պարապ խօսք	4
	100

* * *

Ապուշի մը գեղեցիկ աղջիկ տալը դժմանիւ վրայ վարդ պատուաստելու կը նմանի , չբռներ :

* * *

Սէրն ալ ճիշդ գինիի պէս է , եփածն ալ կայ , չեփածն ալ , անուշէն ալ կը գտնուի կծուէն ալ , է որ հիննալով աւելի պատուական կ'ըլլայ եւ է որ երթալով քացալս կը դառնայ :

Շատ անգամ կնկան մը արտասուքին մէկ շիթը ովկիանոսին ալիքներէն աւելի վտանգաւոր է . գիտէ՞ք որքան նաւաբեկութիւններ եղած են եւ կ'ըլլան շիթ մ'արտասուքի լայնածաւալ ծովուն վրայ :

* * *

Գեղեցկութիւնն անանկ պտուղ մըն է որուն հումն աւելի սիրով եւ ախորժակով կուտուի , եւ որ շատ հասունալուն պէս կը փտտի :

* * *

Կիները գեղեցկութիւնն իրեւ տաղանդ կ'ըմբռնեն . Տղեղ բառին դէմ կը զայրանան իսկ Տղե՛ճ բառին վրայ միայն կը ծիծաղին :

* * *

Անհաւատարիմ՝ ամուսնութիւններու մէջ էրիկն անուն է իսկ սիրականը դերանուն :

* * *

Այն կիները որ աղուոր եւ սակայն պաղ են կը նմանին այն ձեռագիրներուն որոնց գիրերը գեղեցիկ են այլ նիւթն անհամ :

* * *

Բարկասիրտ կնոջ մը հետ կենակցելու համար քիչ մը շողջորթութիւն անհրաժեշտ է , ինչպէս որ շատ ոգի պարունակող հին գինի խմելու համար անոր մէջ ջուր դնել պէտք է :

* * *

Արդարեւ աղջկան մը ինչ վարուց տէր ըլլալն անոր դէմքին վրայ գրուած է , բայց ափսոս որ բեւեռագիր է եւ ամեն մարդ իւր ուզած կերպով կը կարդայ զայն :

* * *

Սէրը բաղաձայն է , ինքնիրմէ ձայն չհաներ մինչեւ որ քովը չդրուի նախանձը :

* * *

Համբոյրները սիրոյ քերականութեան միջակէտներն են :

ԵԻՄԱՂ,

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐ

ԾԱՂԻԿԻ սարեկան բաժանորդագինն է՝ 30 դրու՛՛՛՛՛՛ Պոլսոյ համար եւ
40 դրու՛՛՛՛՛՛ զաւառներու համար : Բաժանորդագինը կանխիկ վճարելի :

10 բաժանորդ զսնողին մէկ սարեկան ԾԱՂԻԿԻ ձրի կը յրկուի :

ԾԱՂԻԿԻ ազդեւ կ'ընդունի :

Ամէն նամակ եւ գրութիւն յրկել առ

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ԾԱՂԻԿԻ գրասենեակը, Զագագներլար, Յակոբեան իւան, քիւ Զ,
Արամեան սպարանի կից :

